

COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS

COUNCIL OF EUROPE

Strasbourg, 20. februar 2008.g.

CommDH(2008)1
Or. English

IZVJEŠTAJ

**KOMESARA ZA LJUDSKA PRAVA
G. THOMASA HAMMARBERGA**

NAKON POSJETE BOSNI I HERCEGOVINI

4. – 11. juna 2007.g.

Na pažnju Komiteta ministara i Parlamentarne skupštine

Sadržaj

I.	UVOD	4
II.	DOMAĆI SISTEM ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA	5
2.1	<i>Stanje u pogledu međunarodnih standarda ljudskih prava</i>	5
2.2	<i>Institucionalni okvir za zaštitu ljudskih prava</i>	6
III.	ULOGA MEĐUNARODNE ZAJEDNICE	9
3.1	<i>Učešće međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini</i>	9
3.2	<i>Vijeće Evrope</i>	10
IV.	SPECIFIČNA PITANJA LJUDSKIH PRAVA – NAGLASAK NA RANJIVIM OSOBAMA I GRUPAMA	11
4.1	<i>Siromaštvo i socijalna uključenost</i>	11
V.	RASELJENOST I POVRATAK	13
5.1	<i>Obim raseljenosti i postignuti napredak</i>	13
5.2	<i>Položaj interno raseljenih lica i izbjeglica</i>	14
VI.	ZAŠTITA NACIONALNIH MANJINA	17
6.1.	<i>Zakonski okvir za zaštitu nacionalnih manjina</i>	17
6.2.	<i>Položaj romske manjine</i>	19
VII.	SPRJEČAVANJE DISKRIMINACIJE	21
7.1	<i>Zakonski okvir</i>	21
7.2	<i>Spolna diskriminacija i nasilje nad ženama</i>	21
7.3	<i>Diskriminacija LGBT (lezbijki, homoseksualaca (gej), biseksualnih i transseksualnih) osoba</i>	23
VIII.	PRAVA DJECE	23
8.1	<i>Zakonski okvir i državni akcioni plan</i>	23
8.2	<i>Dječje siromaštvo i pravo na socijalnu zaštitu</i>	24
8.3	<i>Djeca odvojena od svojih roditelja</i>	24
8.4	<i>Tjelesno kažnjavanje</i>	25
8.5	<i>Maloljetničko pravosuđe</i>	25
8.6	<i>Pravo na obrazovanje</i>	26
IX.	POSTUPANJE S AZILANTIMA, IZBJEGLICAMA I STRANIM DRŽAVLJANIMA	28
9.1	<i>Azil i privremena zaštita izbjeglica</i>	28
9.2	<i>Revizija državljanstava dodijeljenih stranim državljanima nakon 6. aprila 1992.g.</i> ..	29
X.	REZIME PREPORUKA	30
P R I L O G	33

I. Uvod

1. Komesar Vijeća Evrope za ljudska prava, g. Thomas Hammarberg, posjetio je Bosnu i Hercegovinu (BiH) na poziv Ministarstva vanjskih poslova Bosne i Hercegovine u periodu od 4. do 11. juna 2007. godine. Ova posjeta izvršena je u okviru stalnog procesa redovnih misija tokom kojih Komesar obilazi sve države članice Vijeća Evrope kako bi ocijenio stvarno poštivanje ljudskih prava u njima.¹ U pratnji Komesara bili su članovi njegovog Ureda g-đa Sirpa Rautio, g. Berry Kralj i g. Alp Ay.
2. Tokom posjete Komesar se sastao s g. Željkom Komšićem, Predsjedavajućim Predsjedništva BiH, g. Nikolom Špirićem, Predsjedavajućim Vijeća ministara BiH, g. Svenom Alkalajem, Ministrom vanjskih poslova, g. Safetom Halilovićem, Ministrom za ljudska prava i izbjeglice, g. Barišom Čolakom, Ministrom pravde i g. Sredojem Novićem, Ministrom civilnih poslova. Također se susreo s predstavnicima organa vlasti na entitetskom i lokalnom nivou, predstavnicima pravosuđa, institucija ombudsmana, parlamentarcima, vjerskim vođama i predstavnicima civilnog društva. Komesar je posjetio Sarajevo, Mostar i Banja Luku i obišao nekoliko institucija, objekata i lokacija od značaja za ljudska prava. Komesar se također sastao s Visokim predstavnikom g. Christianom Schwarz-Schillingom, te drugim predstavnicima međunarodnih organizacija prisutnih u Bosni i Hercegovini. On im je zahvalan na korisnim informacijama i savjetima.²
3. Komesar izražava zahvalnost bh. vlastima na svim nivoima na saradnji i pomoći prilikom ove posjete, kao i na iskrenoj razmjeni gledišta. Komesar se želi zahvaliti svim onima s kojima se susreo tokom ove posjete, a posebno mnogim predstavnicima organizacija civilnog društva i pojedincima koji su se s njim sastali kako bi podijelili svoja iskustva i korisne spoznaje u vezi stanja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. Na kraju, Komesar izražava iskrenu zahvalnost g. Timu Cartwrightu, Specijalnom predstavniku Generalnog sekretara Vijeća Evrope u Bosni i Hercegovini i njegovom predanom osoblju na savjetima i pomoći koju su mu pružili u organizaciji i provođenju ove misije.
4. Uzimajući u obzir specifičnost situacije u Bosni i Hercegovini, kao zemlji koja se još uvijek oporavlja od posljedica rata 1992-1995., kao i kontinuirani i snažni angažman međunarodne zajednice u ovoj zemlji, Komesar je odlučio da svoju pažnju usmjeri na prava određenih kategorija ljudi koje se smatraju posebno ranjivim u bh. društvu.
5. Na početku ovog izvještaja daje se kratka ocjena domaćeg sistema za zaštitu ljudskih prava u Bosni i Hercegovini i uloge međunarodne zajednice, nakon koje slijede poglavlja o specifičnim problemima u pogledu ljudskih prava. Komesar je dobro upoznat s tekućim aktivnostima na reformi policije, pravosuđa, domaćih struktura u oblasti ljudskih prava i drugih područja politika, kao što je obrazovanje. On je također svjestan činjenice da reforme i dalje u velikoj mjeri pokreću međunarodni akteri prisutni u Bosni i Hercegovini. Međutim, Komesar je uvjeren u to da konačna odgovornost za napredak u BiH i za zaštitu i unaprjeđenje ljudskih prava leži na domaćim vlastima, te su preporuke date u ovom izvještaju upućene njima.
6. Ovaj izvještaj je zasnovan na informacijama prikupljenim tokom posjete, kao i na izvještajima i statističkim podacima dobivenim iz vladinih izvora i od organizacija civilnog društva. Izvještaji izrađeni od strane mehanizama Vijeća Evrope za praćenje stanja ljudskih prava, uključujući i one u okviru „praćenja ispunjenja pristupnih obaveza“, predstavljaju

¹ Vidi mandate Komesara – posebno Član 3 (e), Rezolucije (99) 50 Vijeća Evrope o Komesaru za ljudska prava.

² Program misije za ocjenu stanja nalazi se u prilogu ovom izvještaju.

važan izvor za ovaj izvještaj, kao i izvještaji drugih međunarodnih organizacija, kao što su UN i OSCE. U ovom izvještaju o ocjeni stanja navode se aktivnosti koje Komesar smatra prioritetnim za poboljšanje zaštite ljudskih prava u zemlji i kvaliteta života običnih građana BiH.

II. Domaći sistem zaštite ljudskih prava

2.1 Stanje u pogledu međunarodnih standarda ljudskih prava

7. Dejtonski mirovni sporazum³ kojim je 1995. godine okončan rat u BiH predvidio je skup institucionalnih mehanizama za zaštitu ljudskih prava i vladavinu prava u BiH.
8. Ustav Bosne i Hercegovine predviđa direktnu primjenu prava i sloboda utvrđenih u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima koja „će imati prioritet nad svim drugim zakonima“⁴. Aneks 6 (o ljudskim pravima) Dejtonskog mirovnog sporazuma utvrđuje direktnu primjenu još 15 međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima⁵.
9. BiH je ostvarila značajan napredak u provedbi formalnih obaveza koje je preuzela pristupanjem Vijeću Evrope 23. aprila 2002. godine. Bosna i Hercegovina je potpisala i ratificirala određeni broj sporazuma Vijeća Evrope uključujući Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda i njene protokole (s izuzetkom Protokola 9 i 10), Evropsku povelju o lokalnoj samoupravi, Evropsku konvenciju o sprječavanju mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja i njene protokole, kao i Okvirnu konvenciju o zaštiti nacionalnih manjina⁶. Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima i Konvencija Vijeća Evrope o suzbijanju trgovine ljudima su potpisane, ali još uvijek nisu ratificirane. Ratifikacija revidirane Evropske socijalne povelje predstavlja jednu od preostalih neispunjenih obaveza koje je BiH preuzela pristupanjem Vijeću Evrope. Bosna i Hercegovina je potpisala Revidiranu socijalnu povelju 11. maja 2004. godine, ali je još uvijek nije ratificirala.⁷
10. Uprkos značajnom napretku koji je ostvaren u području pristupanja i ratificiranja međunarodnih instrumenata, kao i u oblasti zakonodavne reforme, još uvijek postoje krupni nedostaci u praktičnom provođenju ovih reformi.

³ Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, potpisan u Parizu 14. decembra 1995.g.

⁴ Ustav Bosne i Hercegovine, Aneks 4 Dejtonskom mirovnom sporazumu, Član II (2).

⁵ Dodatak Aneksu 6 Dejtonskog okvirnog sporazuma za mir u BiH u kojem su pobrojane: Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948.g.; Ženevske konvencije I - IV o zaštiti žrtava rata iz 1949.g. i Ženevski Protokoli I – II uz ove Konvencije iz 1977.g.; Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda iz 1950.g. i njeni Protokoli; Konvencija iz 1951.g. u vezi sa statusom izbjeglica i njen Protokol iz 1966.g.; Konvencija iz 1957.g. o državljanstvu udatih žena; Konvencija iz 1961.g. o smanjivanju broja osoba bez državljanstva; Međunarodna konvencija iz 1965.g. o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije; Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966.g. i njegovi fakultativni protokoli iz 1966. i 1989.g.; Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966.g.; Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena iz 1979.g.; Konvencija protiv mučenja i drugih oblika okrutnog, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja iz 1984; Evropska konvencija o sprječavanju mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja iz 1987.g.; Konvencija o pravima djeteta iz 1989.g.; Konvencija o zaštiti prava svih radnika migranata i njihovih porodica iz 1990.g.; Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima iz 1992.g.; Okvirna konvencija o zaštiti nacionalnih manjina iz 1994.g.

⁶ Potpuna lista potpisanih i ratificiranih sporazuma VE može se naći u pregledu za zemlju na adresi: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeStats.asp?PO=BOS&MA=999&CM=17&CL=ENG>

⁷ Vlada BiH je položila instrument o ratifikaciji 10. maja 2007.g. Međutim, ovaj instrument nije ispoštovao obaveze iz Povelje u pogledu minimalnog broja punih članova ili stavova koje prihvataju države potpisnice. Vlada BiH je obavezna da što prije po hitnom postupku položi novi instrument.

2.2 Institucionalni okvir za zaštitu ljudskih prava

11. Sadašnji Ustav ove zemlje, sadržan u Aneksu IV Dejtonskog mirovnog sporazuma, uspostavlja jedan složen, višeslojni institucionalni sistem kojeg karakteriziraju fragmentiranost i preklapanja. Ovisno o tome kako se računaju jedna država, dva entiteta, jedan autonoman distrikt i deset kantona, Bosna i Hercegovina je podijeljena na tri, četiri ili četrnaest područja teritorijalne nadležnosti od kojih svako ima svoj poseban skup zakona. Ova rascjepkanost i stvarna neusklađenost predstavljaju prepreku djelotvornoj zaštiti ljudskih prava svih građana.
12. Pored toga što je proglasio Evropsku konvenciju o ljudskim pravima direktno primjenjivom, Dejtonski mirovni sporazum je u svom Aneksu VI uspostavio Komisiju za ljudska prava na nivou države, koja se sastoji od Ureda ombudsmana i Doma za ljudska prava, i dao joj ovlasti da rješava pojedinačne žalbe u vezi s kršenjem Evropske konvencije o ljudskim pravima, kao i niza drugih međunarodnih ugovora u oblasti ljudskih prava.
13. Dejtonski mirovni sporazum je predvidio prijenos odgovornosti Doma za ljudska prava s međunarodne zajednice na institucije BiH najkasnije u roku od 5 godina po potpisivanju ovog Sporazuma. Međutim, njegov mandat je produžen do kraja 2003. godine. Uspostavljena je Komisija za ljudska prava, koja radi u okviru Ustavnog suda, kako bi se omogućilo propisno okončanje predmeta koje je preuzeo Dom za ljudska prava. Osnivanje Komisije za ljudska prava u kojoj će raditi 5 sudija iz Doma za ljudska prava obrazloženo je potrebom da se ubrzano radi na smanjenju broja zaostalih neriješenih predmeta koji su podneseni Domu za ljudska prava do kraja 2003. godine. Komisija za ljudska prava je ovaj zadatak relativno dobro izvršila. Od januara 2007. godine, Komisija je u potpunosti inkorporirana u Ustavni sud, a preostali neriješeni predmeti se direktno upućuju Ustavnom sudu.

a) *Pravosuđe*

14. Sud BiH na državnom nivou, entitetski Vrhovni i Ustavni sudovi i Ustavni sud BiH predstavljaju šest visokih sudova u zemlji. Imenovanja sudija Ustavnog suda vrše parlamenti na prijedlog Visokog sudskog i tužilačkog vijeća. Sve ostale sudije imenuje Visoko sudsko i tužilačko vijeće kao nepristrasno i neovisno tijelo. Struktura pravosudnog sistema odražava administrativno-teritorijalnu organizaciju zemlje. Važne reforme pokrenute prije nekoliko godina⁸ dovele su do uočljivih poboljšanja u pogledu neovisnosti pravosuđa i učinile rad sudskog i tužilačkog sektora profesionalnijim. Međutim, svi sagovornici s kojima se Komesar susreo potvrdili su da je reformski proces od 2006. godine izgubio na zamahu.
15. Krajem 2006. godine, na sudovima širom zemlje bilo je oko milion neriješenih predmeta. Ovi zaostali predmeti, u kombinaciji s lošim upravljanjem sudovima i nedostatkom savremene opreme i infrastrukture razlog su sporosti u procesuiranju predmeta. Stoga je hitno potrebno izraditi dosljedan i sistematičan akcioni plan za smanjenje broja zaostalih predmeta. Uvođenje mjera za rješavanje sporova alternativnim putem i druge vrste vansudskog rješavanja moglo bi značajno doprinijeti smanjenju broja zaostalih neriješenih predmeta na sudovima. Potrebni su dalji naponi kako bi se poboljšala efikasnost i djelotvornost domaćih sudova i izvršenje sudskih odluka.
16. Ustav Bosne i Hercegovine daje pravni okvir za organizaciju i funkcioniranje Ustavnog suda, čije sjedište je u Sarajevu. Šest od ukupno devet sudija biraju entitetske skupštine.

⁸ Najistaknutiji rezultati reforme obuhvataju usvajanje novih materijalnih i procesnih krivičnih zakona i formiranje Suda BiH, Visokog sudskog i tužilačkog vijeća i Tužilaštva BiH.

Preostale tri sudije imenuje Predsjednik Evropskog suda za ljudska prava nakon konsultacija s Predsjedništvom Bosne i Hercegovine.

17. Krajem 2006. godine, na Ustavnom sudu bilo je oko 3000 neriješenih predmeta. Zbog nepostojanja vrhovnog suda na nivou države, Ustavni sud sve više postupa kao apelacioni sud. Međutim, nadležna tijela i organi često ne provode odluke Ustavnog suda, što predstavlja ozbiljan razlog za zabrinutost jer podriva vladavinu prava i ugled Ustavnog suda. Osim toga, trenutno ne postoji mehanizam kojim bi se ovo stanje moglo popraviti. Pitanje neizvršavanja konačnih sudskih odluka se mora početi rješavati.
18. Sud BiH na državnom nivou uključuje Krivično, Upravno i Apelaciono odjeljenje. Ovaj Sud ima nadležnost za krivična djela propisana Krivičnim zakonom Bosne i Hercegovine i drugim zakonima Bosne i Hercegovine (Član 13 Zakona o Sudu BiH i Član 23 ZKP-a BiH), kao i za krivična djela propisana zakonima Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, ako takva krivična djela mogu ugroziti suverenitet ili teritorijalni integritet države. Krivično odjeljenje je podijeljeno na tri odjela: za ratne zločine, organizirani, privredni kriminal i korupciju, i opći kriminal. U okviru svoje upravne nadležnosti, Sud je, između ostalog, nadležan za odlučivanje o zakonitosti konačnih pojedinačnih ili općih upravnih akata i/ili naredbi. Apelaciono odjeljenje odlučuje o žalbama na odluke Krivičnog ili Upravnog odjeljenja ovog Suda.
19. Vijeće za ratne zločine uspostavljeno je u martu 2005. godine osiguralo je veliki ugled kako među domaćim, tako i među stranim posmatračima zahvaljujući profesionalnom rješavanju domaćih predmeta ratnih zločina. Uprkos kašnjenjima i problemima prije početka rada, ovo Vijeće je podiglo devetnaest optužnica protiv 33 osumnjičene osobe i donijelo osam presuda. Međutim, jasno je da najveći dio brojnih domaćih predmeta ratnih zločina neće procesuirati dobro opremljeno Vijeće za ratne zločine, nego drugi, lokalni sudovi.⁹ Ovim sudovima često nedostaje odgovarajuća infrastruktura, te finansijska sredstva i kadrovi.

b) Organi za provođenje zakona i reforma policije

20. Trenutno u BiH postoji petnaest agencija za provođenje krivičnih zakona. U pregledu izvršenom 2004. godine, Evropska komisija je utvrdila da je policija u ovoj zemlji podijeljena i da ima previše zaposlenih, te da je saradnja među entitetima nedovoljna. Direkcija za reformu policije¹⁰ potvrdila je ove nalaze u svom izvještaju za 2006. godinu, opisujući sadašnji policijski sistem u BiH kao "previše kompliciran, preskup i nedovoljno efikasan u borbi protiv kriminala".
21. Reforma policije s ciljem objedinjavanja fragmentiranih policijskih snaga u jedinstvenu državnu policijsku strukturu predstavlja jedan od najvažnijih preduslova Evropske unije za potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SPP). Međutim, zbog nepostojanja političke volje i suprotstavljenih gledišta o nadležnostima i administrativnim granicama, politički lideri u BiH do sada nisu uspjeli postići sporazum o ovoj važnoj temi.¹¹

⁹ "Pored takozvanih predmeta koji su mu ustupljeni od strane Haškog tribunala (MKSJ) prema pravilu 11bis, Vijeće za ratne zločine Suda BiH je nadležno i za izbor i procesuiranje svojih vlastitih predmeta pokrenutih bez učešća MKSJ-a. Pri tome, Vijeće za ratne zločine preuzima (samo) „vrlo osjetljive“ predmete, dok ostale, manje istaknute predmete (uključujući i one koji se smatraju samo „osjetljivim“), a koji predstavljaju najveći dio predmeta, rješavaju odgovarajući kantonalni i okružni sudovi. Faktori koji se koriste prilikom ocjene o tome da li neki predmet zadovoljava prag „vrlo osjetljivog“ obuhvataju prirodu i okolnosti navodnog zločina. Naprimjer, predmeti u kojima postoje navodi o genocidu, višestrukim ubistvima i sistematskim progonoima širokih razmjera mogu kao rezultat biti smatrani „vrlo osjetljivim“ predmetima.

¹⁰ Ovo tijelo se naziva i Direkcija za reformu policije i Komisija za restrukturiranje policije. U ovom Izvještaju koristi se izraz „Direkcija za reformu policije“.

¹¹ U svom posljednjem izvještaju o napretku, Evropska komisija konstatuje da „nepostizanje napretka u ovoj oblasti ozbiljno ugrožava napredovanje BiH ka EU.“

22. Pitanje decertificiranih policijskih službenika i dalje predstavlja problem za policijske snage u BiH. Ovim policijskim službenicima je doživotno zabranjen rad u policijskoj službi kao rezultat procesa provjera Međunarodnih policijskih snaga (IPTF), koji je proveden u periodu od 1996. do 2002. godine. IPTF su uspostavljene s ciljem reorganizacije policijskih snaga u BiH u skladu s Aneksom 11 Dejtonskog mirovnog sporazuma i predstavljale su jednu od glavnih komponenti Misije UN u Bosni i Hercegovini (UNMIBH).
23. U decembru 2006. godine, Komesar je posjetio Sarajevo kako bi razgovarao o žalbama nekih 260 decertificiranih policijskih službenika. Imajući u vidu nepostojanje osnovnih procesnih garancija tokom procesa provjere i nepostojanje odgovarajućih pravnih sredstava za osporavanje odluka o „decertifikaciji“, Komesar je u svom izvještaju zaključio da ova situacija predstavlja problem ljudskih prava. On je istakao potrebu iznalaženja rješenja za ovaj problem koje bi se ovim osobama dodijelila pravda bez potkopavanja autoriteta odluka UN-a, tako što bi sve uključene strane zauzele jedan konstruktivan i, po potrebi, kreativan pristup.¹²
24. Kasnije, 30. aprila 2007. godine, ovim pitanjem se bavilo Vijeće sigurnosti UN-a putem pisma kojeg je predsjednik Vijeća sigurnosti iz Ujedinjenog Kraljevstva, koja je u aprilu 2007. godine predsjedavala Vijećem sigurnosti, uputio Vladi BiH. U pismu se navodi da Vijeće sigurnosti UN-a priznaje „poboljšanja u pravnim standardima i praksama za zapošljavanje i izbor policijskih službenika u Bosni i Hercegovini“ i smatra da, u slučajevima kad odgovarajući domaći zakoni to dozvoljavaju, „osobama kojima je uskraćen certifikat ili koje je IPTF decertificirao može biti dozvoljeno da konkurišu za posao“ u agencijama za provođenje zakona u BiH.¹³
25. Komesar je, imajući u vidu stavove svih relevantnih učesnika pozdravio ovakav razvoj događaja kao važan korak u pravcu rješenja problema ovih policijskih službenika. Važnu dimenziju pisma Vijeća sigurnosti predstavljalo je implicitno priznanje da se „doživotna“ zabrana rada u policijskoj službi više ne smatra apsolutnom. S obzirom na procesne nedostatke u procedurama IPTF-a, Komesar smatra da decertificirani policijski službenici trebaju imati mogućnost da ponovo traže posao u policiji i da, nakon što zadovolje u procesu provjere, budu vraćeni na posao.
26. Tokom svoje posjete, Komesar je o ovom pitanju razgovarao s relevantnim ministrima, nevladinim organizacijama i međunarodnim učesnicima. Komesar je naglasio važnost koordiniranih zakonodavnih mjera od strane Vlade. Premda pozdravlja nedavne aktivnosti Vlade BiH u tom pravcu, Komesar smatra da uspjeh Vladinih nastojanja ovisi o aktivnom i konstruktivnom dijalogu s predstavnicima ovih policijskih službenika.

c) Ombudsman

27. Tokom svoje posjete, Komesar je posjetio sve tri institucije ombudsmana na državnom i entitetskom nivou i sastao se s ombudsmanima radi razmjene mišljenja o radu u proteklom periodu i razgovora o izazovima u procesu uspostavljanja objedinjene institucije ombudsmana na nivou države.
28. Novi zakon o ombudsmanu na nivou države usvojen je u aprilu 2006. godine. Prema ovom zakonu, planirano je da se od 1. januara 2007. godine tri postojeće institucije ombudsmana na državnom i entitetskom nivou spoje u jednu strukturu na državnom nivou. Ovaj prijelaz još uvijek nije proveden. Tokom sastanaka s ombudsmanima, kao i u razgovorima s ostalim zainteresiranim stranama iz vladinog i nevladinog sektora, Komesar je ponovio svoju

¹² Vidi Izvještaj Komesara za ljudska prava, CommDH(2007)2 od 17. januara 2007.g.

¹³ Vijeće ministara BiH prihvatilo je ovaj stav, kojim se decertificiranim policajcima osigurava mogućnost da se prijave na upražnjena radna mjesta u policijskim službama. Komentar Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice na nacrt izvještaja Komesara za ljudska prava.

preporuku relevantnim faktorima odlučivanja u zemlji da ulože maksimalne napore kako bi osigurali da se profesionalno iskustvo i stručno znanje iz sadašnjih institucija ombudsmana ne izgube tokom prijelaza na novu strukturu.

29. U trenutku pisanja ovog izvještaja, izbor novih ombudsmana od strane Zastupničkog doma i dalje je blokiran.¹⁴ Komesar i njegov ured će nastaviti pažljivo pratiti ovaj proces.

d) Koordinacija u zemlji

30. Državno Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice ima ključnu ulogu u provođenju Aneksa 7 Dejtonskog mirovnog sporazumu o povratku izbjeglica i raseljenih lica. Međutim, ono nema opću koordinacijsku ulogu u oblasti ljudskih prava. Njegov mandat, prostor za inicijativu i ovlasti ugrožava ustavna struktura: nedostaju mu odgovarajuće ovlasti i provedbena snaga, kako horizontalno prema ministarstvima na državnom nivou, tako i vertikalno prema entitetima i kantonima.
31. Premda pozdravlja aktivnu ulogu koju je Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice imalo u olakšavanju povratka, Komesar preporučuje da se ovom Ministarstvu da aktivnija uloga u ukupnoj koordinaciji pitanja ljudskih prava u okviru Vijeća ministara BiH. Komesar preporučuje da se također razmotri izrada Državnog akcionog plana u oblasti ljudskih prava. Jedan od ciljeva ovakvog plana bio bi da se osigura da odgovarajući organi vlasti provode preporuke tijela za praćenje ljudskih prava.

III. Uloga međunarodne zajednice

3.1 Učešće međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini

32. Dvanaest godina nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, međunarodne organizacije su još uvijek u velikom broju prisutne u Bosni i Hercegovini. Ured Visokog predstavnika (OHR), s mandatom koji proizlazi iz Aneksa 10 Dejtonskog mirovnog sporazuma, predstavlja konačni autoritet u pogledu provođenja civilnog dijela mirovnog sporazuma. Od 1997. godine, kada je Vijeće za provedbu mira Visokom predstavniku dodijelilo „bonske ovlasti“, OHR ima značajne ovlasti u političkom životu i upravljanju u zemlji. On predvodi reformski plan i često, ako je to neophodno, nameće zakone. Bonske ovlasti su korištene kako bi se pokrenule značajne reforme, uključujući i donošenje zakona, amandmane na ustave, donošenje izvršnih odluka, imenovanje sudija i smjenjivanje i zabranu rada izabranim političarima i drugim osobama koje obnašaju javne funkcije ili službu.¹⁵ Zapravo, veliki dio napretka postignutog u BiH u zadnjim godinama ostvaren je zahvaljujući ulozi koju je imao OHR, dok domaće vlasti još uvijek nisu pokazale da preuzimaju odgovornost i vlasništvo nad ovim procesom.
33. Misija OSCE-a u BiH je vodeća organizacija s mandatom bavljenja ljudskim pravima, vladavinom prava i demokratizacijom. Njena primarna odgovornost nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma bila je vezana za organizaciju i nadgledanje izbora, koje su domaće vlasti prvi put preuzele tokom izbora 2002. godine. OSCE je organizacija koja

¹⁴ U septembru 2007. godine, Zastupnički dom Parlamentarne skupštine BiH nije dao saglasnost za imenovanje ombudsmana BiH iz reda srpskog i bošnjačkog naroda. Proces izbora se stoga nastavlja i morat će se po drugi put objaviti konkurs za imenovanje Ombudsmana za ljudska prava BiH. Komentari Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice na nacrt izvještaja Komesara za ljudska prava.

¹⁵ Puno je tekstova napisano o učešću međunarodne zajednice u BiH, od kojih su neki kritički nastrojani prema međunarodnoj zajednici. Vidi neke od novijih analiza, npr. izvještaj Međunarodne krizne grupe, Osiguravanje budućnosti Bosne: Nova strategija međunarodnog angažmana, februar 2007.g. Vidi također analizu ESI, Evropske inicijative za stabilnost (Pravni dinamit – Kako bosanski sud može ubrzati kraj bosanskog protektorata, 12. mart 2007.g.), koja je vrlo kritična prema nepostojanju odgovornosti međunarodnih autoriteta. Izražena stajališta često idu u suprotstavljenim pravcima, što možda odražava kompleksnost situacije u BiH.

ima najveću prisutnost na terenu u BiH. UNHCR je glavna agencija sa zadatkom koordinacije i pružanja pomoći u povratku izbjeglica i raseljenih lica i provedbi Aneksa 7 Dejtonskog mirovnog sporazuma. Ostale organizacije koje imaju važnu ulogu na polju ljudskih prava, vladavine prava i razvoja su Evropska komisija, Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP), Međunarodni komitet crvenog križa/krsta (MKCK) i Međunarodna komisija za nestale osobe (ICMP). Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond i Evropska banka za rekonstrukciju također imaju važnu ulogu u BiH. Većina ovih organizacija su i članovi Odbora šefova vodećih međunarodnih organizacija pod predsjedavanjem OHR-a, koji koordinira rad međunarodne zajednice u BiH.

3.2 Vijeće Evrope

34. Bosna i Hercegovina je primljena u članstvo Vijeća Evrope 24. aprila 2002.g. Postajući članicom ove organizacije, ona je pristala da će ispuniti obaveze koje prema Članu 3 Statuta ove organizacije imaju sve države članice, kao i određeni broj konkretnih obaveza navedenih u Mišljenju Parlamentarne skupštine.¹⁶
35. Postignuti napredak u ispunjenju obaveza preuzetih prijemom u Vijeće Evrope i dalje se prati putem procedura praćenja koje je osigurala Parlamentarna skupština. Komitet ministara također redovno prati situaciju u BiH s ciljem prilagođavanja programa saradnje i pomoći Vijeća Evrope. Praćenje „postprijemnih obaveza“, kao i monitoring od strane Komiteta ministara, i dalje imaju važnu ulogu u pružanju podrške reformama u BiH. Evropska unija je u svojim pretprijetnim pregovorima s BiH ponovo istakla ove obaveze kao uslove za članstvo u EU. Komesar u potpunosti podržava zaključke i preporuke Parlamentarne skupštine i Komiteta ministara.¹⁷
36. Vijeće Evrope je nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma dalo najveći doprinos kroz pružanje podrške institucijama u oblasti ljudskih prava i pojašnjavanje njihovih nadležnosti. Venecijanskoj komisiji je povjeren zadatak da osigura usklađenost Ustava dva entiteta s državnim Ustavom Bosne i Hercegovine. Kroz redovne aktivnosti „monitoring“ tijela Vijeća Evrope, Evropski komitet za sprječavanje mučenja (CPT), Evropska komisija za borbu protiv rasizma i netolerancije (ECRI) i Savjetodavni komitet Okvirne konvencije o nacionalnim manjinama (FCNM), koje se odvijaju još od prijema BiH u Vijeće Evrope, i kroz njihove preporuke bh. vlasti dobivaju važne smjernice u odgovarajućim stručnim oblastima.
37. Venecijanska komisija je dala ključni doprinos u razgovorima o budućim ustavnim rješenjima za BiH kada je 2005. godine, na zahtjev Parlamentarne skupštine, dala Mišljenje¹⁸ u kojem je zaključila da je ustavna reforma nužna jer „sadašnja rješenja nisu ni efikasna niti racionalna i nemaju demokratski sadržaj“. Komisija je dala niz prijedloga, počevši od prenošenja nadležnosti s entiteta na državu Bosnu i Hercegovinu, preko usklađivanja procedura odlučivanja na tom nivou, posebno u pogledu veta na osnovu vitalnog nacionalnog interesa, do reforme odredbi o sastavu i izboru Predsjedništva i Doma naroda. Predloženo je koncentriranje zakonodavnih nadležnosti unutar Federacije Bosne i Hercegovine na entitetski nivo i jačanje lokalne vlasti i u Federaciji i u Republici Srpskoj.
38. Pored toga, Venecijanska komisija je naglasila potrebu za daljim ustavnim reformama u dugoročnom periodu s ciljem „promjene naglaska s države zasnovane na ravnopravnosti tri konstitutivna naroda na državu zasnovanu na ravnopravnosti građana“, konstatujući da

¹⁶ Mišljenje br. 234 (2002) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope (PACE)

¹⁷ Za detaljne informacije, vidi izvještaje Parlamentarne skupštine o ispunjavanju obaveza od strane Bosne i Hercegovine, Doc. 102000, 4. juni 2004.g. i o Ustavnoj reformi u Bosni i Hercegovini, Doc. 10982, 27. juni 2006.g., te Informativne dokumente o ispunjavanju obaveza od strane Bosne i Hercegovine i provedbi postprijemnog programa saradnje, juli 2006. i maj 2007.g.

¹⁸ *Evropska komisija za demokratiju kroz pravo (Venecijanska komisija)*. Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlastima Visokog predstavnika. CDL-AD(2005)004. mart 2005.g.

„ako se interesi pojedinaca shvataju tako da su prvenstveno zasnovani na etničkoj pripadnosti, to ometa razvoj šireg osjećaja pripadanja državi“. Komesar se slaže s ovom ocjenom i pristupom koji bi omogućio eliminaciju diskriminacije koja je sada institucionalizirana.

39. Mišljenje Venecijanske komisije doprinijelo je izradi paketa mjera za reformu ustava neophodnih za efikasnije funkcioniranje države, kojeg je u aprilu 2006. godine podržalo Predsjedništvo BiH. Nažalost, ovu prvu fazu reforme nije odobrio Dom naroda u maju 2006. godine. Tokom posjete Komesara u junu 2007. godine, mnogi ljudi s kojima je Komesar razgovarao o ovom pitanju izrazili su ocjenu da je ova reforma od presudnog značaja za budućnost ove zemlje, ali su bili skeptični prema mogućnosti da u dogledno vrijeme bude postignut potreban politički sporazum. Komesar poziva sve političke čelnike da interese građana stave na prvo mjesto i ponovo pokrenu razgovore o ustavnim reformama, vodeći računa o prijedlozima koje je dala Venecijanska komisija.¹⁹

IV. Specifična pitanja ljudskih prava – naglasak na ranjivim osobama i grupama

4.1 Siromaštvo i socijalna uključenost

40. Siromaštvo, socijalna isključenost i nejednakost predstavljaju razloge za sve veću zabrinutost u Bosni i Hercegovini. To donekle predstavlja paradoks jer ekonomija u BiH dobro stoji i nastavlja ostvarivati rast.²⁰ Prema nedavno objavljenom izvještaju UNDP-a, preko 50 % stanovništva u BiH je socijalno isključeno, a oko 22 % stanovništva je u ekstremnoj mjeri socijalno isključeno čak i od najosnovnijih procesa i potreba.²¹
41. Grupe poput manjinskih povratnika, Roma, starijih osoba, osoba s invaliditetom, te mnogih mladih ljudi i djece ne samo da su izloženi najvećem riziku od finansijskog siromaštva i nezaposlenosti, nego imaju i daleko slabiji pristup javnim službama i učešću u političkom i javnom životu. Gotovo polovina stanovništva živi ispod ili blizu granice siromaštva. Kako bi počelo rješavati ove ozbiljne probleme, Vijeće ministara BiH je 2004. godine usvojilo Srednjeročnu razvojnu strategiju, koja je revidirana 2006. godina, u kojoj su izložene ključne mjere politike koje su potrebne za suzbijanje socijalne isključenosti i borbu protiv siromaštva u BiH.
42. Situacija je još uvijek u velikoj mjeri posljedica sukoba 1992.-1995., koji je doveo do ogromnog gubitka ljudskih života, raseljavanja i materijalne destrukcije. Procjenjuje se da je do 258.000 ljudi u BiH poginulo ili nestalo, što predstavlja 5,9 % predratnog stanovništva. Preko dva miliona ljudi je raseljeno. Sukob je također uništio veliki dio programa socijalne zaštite koji bi inače pružili neki oblik zaštite ugroženim osobama u društvu. Međutim, sadašnji sistem socijalne zaštite ne može pružiti čak ni minimalnu zaštitu osobama kojima je potrebna podrška i pomoć i on ne garantuje jednaka prava svim građanima. Jedan od problema u sadašnjem pristupu je u tome što se ne poklanja pažnja potrebama pojedinaca. Premda je dio nacionalnog dohotka koji se troši na socijalnu pomoć u BiH u skladu s evropskim prosjekom, način njegove raspodjele to nije. Postoje neke grupe u društvu – uglavnom bivši borci – koji primaju puno veću socijalnu pomoć od

¹⁹ Ustavna reforma u Bosni i Hercegovini, PACE Doc. 10982, 27. juni 2006.g.

²⁰ U 2006.g., stvarni rast BDP-a iznosio je 6,2 % u odnosu na 4,3 % u 2005.g. Izvještaj o napretku Bosne i Hercegovine za 2007.g., Komisija Evropskih zajednica, Brisel, novembar 2007.g.

²¹ Informacije u ovom poglavlju većinom su uzete iz nedavno objavljenog izvještaja o socijalnom uključivanju (inkluziji) u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o društvenom razvoju u BiH, 2007., UNDP. Socijalna isključenost se mjeri pomoću indikatora o životnom standardu, zdravlju, obrazovanju, učešću u društvu i pristupu javnim službama i u tome se razlikuje od finansijskog siromaštva (dohodak).

drugih.²² Kao rezultat neravnopravne raspodjele, gotovo 100.000 osoba kojima je potrebna pomoć nije obuhvaćeno nikakvom socijalnom zaštitom i ostavljeno je bez osnovnih sredstava za život.

43. Mnogi građani nemaju pravo na zdravstvenu zaštitu. Zdravstvenim osiguranjem pokriveno je samo 80 % stanovništva u BiH. Prava na zdravstvene usluge – npr. lijekove i ljekarski tretman – znatno variraju od jednog do drugog područja, a neke grupe, kao što su osobe s invaliditetom (civilne žrtve rata i drugi), manjine i raseljena lica, suočavaju se s velikim teškoćama u pristupu zdravstvenoj zaštiti.
44. Položaj starijih ljudi je alarmantan, a svaka treća starija osoba se smatra siromašnom. Ključni problem je neadekvatan i fragmentiran penzioni sistem. U BiH ne postoji jedinstven penzioni sistem, što dovodi do nejednakosti i teškoća u pristupu. Istovremeno, iznos penzija je vrlo nizak, a prosječna penzija je ispod linije siromaštva izračunate za BiH.²³
45. Porodice s djecom su najviše izložene riziku od siromaštva, posebno porodice samohranog roditelja. Nemogućnost pristupa obrazovanju, obuke i zapošljavanja predstavljaju ozbiljne probleme za djecu i mlade ljude. Prema nedavno provedenom istraživanju, preko 60 % mladih ljudi bi otišlo iz Bosne i Hercegovine kad bi mogli. Česti su slučajevi apatije i neuključivanja u društvo.
46. Postoje i drugi ljudi, često nevidljivi, koji se suočavaju s ekstremnom socijalnom isključenošću u BiH. Položaj lezbijki, homoseksualaca (gej), biseksualnih i transseksualnih (LGBT) osoba je težak, a mnogi od njih su prisiljeni da kriju svoju orijentaciju i identitet u strahu od zlostavljanja, pa čak i fizičkih napada, ponekad i od strane članova svojih porodica. Mnogi su otišli iz zemlje u potrazi za boljim životom bez straha. Stavovi društva odražavaju neprihvatanje „drugačijeg“ i nepostojanje tolerancije u bh. društvu. Pravno gledano, zadnjih godina je došlo do poboljšanja u zaštiti ljudskih prava LGBT osoba, ali u praksi nema uočljivog poboljšanja. (vidi poglavlje VII o diskriminaciji zasnovanoj na spolu i seksualnoj orijentaciji).²⁴
47. Pored tragičnog gubitka ljudskih života, brojni ljudi su izgubili svoju imovinu i druga sredstva kao posljedicu rata. (O obimu i posljedicama raseljavanja govori se u poglavlju V u daljem tekstu). Komesar se susreo s nekoliko osoba iz BiH koji su izgubili svu svoju ušteđevinu, koju su položili na devizne račune u bankama prije raspada bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Prva presuda protiv BiH²⁵ donesena na Evropskom sudu za ljudska prava odnosi se na ovaj problem. U oktobru 2006. godine, sud je donio konačnu presudu u kojoj je utvrdio dva kršenja Evropske konvencije o ljudskim pravima (u odnosu na pristup sudu i zaštitu imovine) i podnosiocu apelacije dosudio značajnu odštetu. Više od godinu dana nakon što je donesena ova presuda, bh. vlada nije poduzela neophodne mjere kako bi se presuda izvršila.²⁶
48. Osnovni problemi u pogledu ljudskih prava danas u BiH leže u području ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava i diskriminacije. Mada BiH još uvijek nije ratificirala revidiranu Evropsku socijalnu povelju, ona je strana ugovornica Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR), te je stoga dužna da implementira prava priznata u

²² Prava bivših boraca su toliko obilna da jedva ostane imalo sredstava za one kojima su najpotrebnija. U 2004. godini, od ukupnih sredstava utrošenih na socijalne programe u BiH, nekih 66 % je otišlo na ratne vojne invalide. Radi poređenja, davanja za izbjeglice i raseljena lica iznosila su 2 %. Ibid.

²³ Krajem 2004. godine, prosječna penzija iznosila je 184 KM mjesečno, a granica siromaštva 185 KM mjesečno.

²⁴ Organizacija Q je zajednicu LGBTI u BiH opisala kao zajednicu koja je „stigmatizirana, zatvorena u sebe i inertna u mnogim aspektima, jer društvo ne pruža nikakvu podršku ovim osobama koje se razlikuju od tradicionalnih ideja o spolu i seksualnosti“. *Prava i slobode seksualnih i spolnih manjina u Bosni i Hercegovini: Analiza relevantnih pravnih akata*, Organizacija Q. Sarajevo 2005.g.

²⁵ Predmet Jeličić protiv Bosne i Hercegovine, Presuda od 31. oktobra 2006.g. Pravosnažna 31. januara 2007.g.

²⁶ Na Sudu je u toku 85 sličnih predmeta podnesenih u ime više od 3.750 podnosilaca apelacija.

ovom Paktu²⁷. BiH je također ratificirala brojne međunarodne sporazume koji sadrže odredbe o zabrani diskriminacije, kao i Protokol br. 12 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima.

49. U maju 2004. godine, BiH je Komitetu za monitoring podnijela svoj Inicijalni izvještaj o primjeni Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima u Bosni i Hercegovini, koji je iznio svoja zaključna zapažanja u januaru 2006. godine.²⁸ Uz uvažavanje teškoća koje su ometale primjenu Pakta – posljedice oružanog sukoba – Komitet je konstatovao da ustavni okvir za BiH kojeg je nametnuo Dejtonski mirovni sporazum „daje ograničenu odgovornost i ovlasti Vladi na državnom nivou, posebno u području ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, te stvara jednu složenu administrativnu strukturu, što često dovodi do neusklađenosti i neprovođenja zakona i politika koje se odnose na ravnopravno uživanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava stanovništva.” Komesar se slaže s ovim konstatacijama, što ponovo naglašava potrebu za hitnom ustavnom i strukturalnom reformom u BiH.
50. U poglavljima koja slijede, detaljnije se analiziraju prava raseljenih lica i povratnika, manjina, žena, djece, azilantata i izbjeglica. Također se, tamo gdje je to relevantno, govori i o drugim faktorima koji dovode do ranjivosti, kao što su spol, starosna dob i invaliditet. Komesar naglašava važnost bavljenja višestrukim oblicima isključenosti i diskriminacije, što određene osobe stavlja u posebno nepovoljan položaj (npr. žene s invaliditetom). Međutim, nisu sve osobe koje pripadaju spomenutim kategorijama ranjive (npr. žene općenito nisu ranjive).

V. Raseljenost i povratak

5.1 Obim raseljenosti i postignuti napredak

51. Sukob u BiH prouzrokovao je masivno prisilno raseljavanje stanovništva. Na kraju sukoba, 1995. godine, gotovo polovina stanovnika ove zemlje bila je prisiljena da napusti svoje domove. Oko milion ljudi je interno raseljeno unutar BiH, a 1,2 miliona ljudi je izbjeglo u druge zemlje. Od 2,2 miliona ljudi, za koje se procjenjuje da su prisilno raseljeni tokom rata, do kraja marta 2007. godine evidentirano je 1,018.292 bivših izbjeglica i interno raseljenih lica koji su se vratili u svoje predratne domove i općine u Bosni i Hercegovini.
52. Među evidentirane povratnike ubraja se i nekih 459.543 manjinskih povratnika, za razliku od 558.749 većinskih povratnika (povratak u područja u kojima njihov konstitutivni narod u BiH brojčano predstavlja većinu). Od ukupnog broja povratnika, 443.688 osoba su osobe koje su izbjegle izvan BiH, a 574.604 njih je prisilno raseljeno unutar zemlje. Gotovo tri četvrtine od ukupnog broja povratnika (737.617) vratilo se u Federaciju Bosne i Hercegovine, a jedna četvrtina (259.293) u Republiku Srpsku (RS).²⁹
53. U prvih nekoliko godina nakon završetka sukoba, gotovo da nije ni bilo manjinskih povrataka. Isprva je čak i sloboda kretanja preko međuentitetske granice ili u područja pod kontrolom druge etničke grupe bila vrlo ograničena. Vlasti na svim nivoima su opstruirale manjinske povratke ili obilazak predratnih domova. Nasilje nad manjinskim povratnicima bila je česta pojava. Premda su međunarodni donatori za manjinske povratke na raspolaganje stavili velike iznose finansijske podrške, nije bilo političke volje da se oni i omoguće. Sigurnosni razlozi i politička situacija predstavljali su glavne prepreke povratku.

²⁷ BiH je pristupila Paktu (ICESCR) kroz proces sukcesije 1. septembra 1993.g.

²⁸ UN E/C.12/BIH/CO/1 24. januar 2006.g.

²⁹ Razložen prema konstitutivnim narodima u BiH, ovaj broj je uključivao oko 631.112 Bošnjaka, 249.325 Bosanskih Srba i 129.784 Bosanskih Hrvata. Statistički podaci u ovom poglavlju dobiveni su od UNHCR-a.

54. Pored pitanja sigurnosti, i problemi imovinske prirode predstavljali su veliku prepreku povratku, premda je Aneksom 7 Dejtonskog mirovnog sporazuma izbjeglicama i raseljenim licima dato „pravo na povrat imovine koja im je bila oduzeta tokom neprijateljstava nakon 1991. godine, kao i na naknadu za svu onu imovinu koja im se ne može vratiti”.³⁰
55. Godine 1999., kada je Ured Visokog predstavnika preuzeo inicijativu i kada je došlo do poboljšanja sigurnosne i političke situacije u određenim područjima, izmijenjeni su imovinski zakoni i povratak se počeo ubrzavati. Napori vezani za povratak bili su usmjereni na povrat imovine i rekonstrukciju stambenih jedinica i prateće infrastrukture. U 2003. i 2004. godini postignut je znatan napredak u rješavanju imovinskih pitanja i povratka, premda je u nekim dijelovima zemlje i dalje bio prisutan otpor prema povratku što je usporavalo manjinske povratke. Krajem 2006. godine, proces povrata imovine je okončan u svim općinama u BiH. Vrhunac manjinskih povrataka dostignut je 2002. godine, kada je zabilježeno preko 100.000 manjinskih povrataka.³¹
56. Međutim, uprkos velikom broju manjinskih povrataka, u mnogim slučajevima povratak nije bio održiv. Mnogi povratnici su se vratili samo izvrše povrat svoje imovine, a zatim je prodaju ili zamijene. U mnogim slučajevima, došlo je do razdvajanja porodica, stariji članovi su se vratili, a ostali su ostali u mjestima gdje su raseljeni.

5.2 Položaj interno raseljenih lica i izbjeglica

a) Zakonski okvir

57. Zakonski okvir za povratak utvrđen je *Zakonom o izbjeglicama iz BiH i raseljenim licima u BiH (Zakon BiH), Zakonom o raseljenim licima i povratnicima u Federaciji Bosne i Hercegovine i izbjeglicama iz BiH i Zakonom o raseljenim licima, povratnicima i izbjeglicama u Republici Srpskoj*. Još jedan važan instrument predstavlja *Protokol o provođenju revizije brojčanog stanja i statusa raseljenih lica u BiH* iz marta 2004. godine, kojim se uređuje određivanje i prestanak statusa raseljenog lica i utvrđivanje potreba preostalih raseljenih lica s ciljem iznalaženja trajnog rješenja za njih.
58. Krajem 2004. godine, bh. vlasti su pokrenule proces ponovne registracije raseljenih lica u cijeloj zemlji koji je okončan u decembru 2006. godine. Rezultat ponovne registracije bio je smanjen broj raseljenih lica, s nekih 518.000 registrovanih 2000. godine na 188.307 lica koliko je ovaj put registrovano. Kao rezultat procesa ponovne registracije, konačno je potvrđen status raseljenog lica u BiH za 135.500 ljudi.
59. Entitetski zakoni usvojeni 2005. godine imali su vrlo slične odredbe kojima se uređuje sticanje i prestanak statusa i pristup pravima, što je omogućilo usklađen pristup rješavanju pitanja raseljenih lica. Definicija raseljenog lica data u ovim zakonima usklađena je s definicijom iz zakona BiH, a ona glasi kako slijedi: „*Raseljeno lice je državljanin BiH koji se nalazi u BiH, a koji je zbog posljedica sukoba progнан sa svog prebivališta ili je napustio svoje prebivalište nakon 30. aprila 1991. godine bojeći se opravdano da će biti progнан zbog svoje rase, vjere, nacionalnosti, pripadnosti nekoj socijalnoj grupi ili svojih političkih mišljenja i koji nije u mogućnosti da se sigurno i dostojanstveno vrati na svoje ranije prebivalište, niti je dobrovoljno odlučio da se trajno nastani na drugom prebivalištu.*”
60. Ova definicija, premda uža od međunarodno prihvaćene definicije interno raseljenog lica, poslužila je kao dobra polazna tačka za provođenje postupka revizije ovog statusa. Nažalost, u nekim slučajevima vlasti su imale prestrogo tumačenje što je dovelo do

³⁰ Mehanizmi kompenzacije ni sredstva nikad nisu utvrđeni jer su se strani donatori bojali da bi se time učvrstilo „etničko čišćenje” i obeshrabrili povratnici.

³¹ Za detaljnije informacije i analizu, vidi sveobuhvatni izvještaj o Bosni i Hercegovini Predstavnika Generalnog sekretara UN o ljudskim pravima interno raseljenih lica, Waltera Kalina. E/CN.4/2006/71/Add.4 od 29. decembra 2005.g.

prestanka statusa lica koja su još uvijek raseljena i potrebna im je zaštita. Izraz „prebivalište“ vlasti su tumačile kao *imovinu* na kojoj raseljeno lice ima *pravo vlasništva*. Iz tog razloga, neka raseljena lica bez imovine su izgubila taj status čak i u situacijama kad imaju izuzetno snažne razloge iz kojih se ne mogu vratiti u svoja ranija prebivališta. Zbog ovakve prakse i nepostojanja odgovarajućeg sistema socijalne zaštite u BiH, stvorena je nova ranjiva kategorija osoba bez ikakvog statusa, a time i pristupa osnovnim pravima.

61. Kako bi popravilo ovu situaciju i osiguralo primjenu zakona u skladu s međunarodnim standardima, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice je u julu 2005. godine izradilo *Smjernice nadležnim organima za reviziju i priznavanje statusa raseljenim licima u Bosni i Hercegovini*. Ove Smjernice daju šire tumačenje zakonskih odredbi o prestanku statusa i objašnjavaju na koji način i u kojim slučajevima treba voditi računa o zaštiti i humanitarnim interesima. Premda se ove Smjernice ne primjenjuju na jedinstven način na cijeloj teritoriji BiH, one su dovele do nekih pozitivnih rezultata kroz donošenje pozitivnih odluka o statusu na humanitarnim osnovama.³² Komesar potiče sve nadležne organe da ovu definiciju primjenjuju na liberalan način i u skladu sa Smjernicama.

b) Prava raseljenih lica – ranjive grupe

62. Premda zakoni u oba entiteta predviđaju određeni broj prava i davanja na osnovu prava za registrovana raseljena lica, često im je *de facto* uskraćen pristup njihovim ekonomskim i socijalnim pravima.³³ Raseljena lica su nesrazmjerno mnogo pogođena općim problemima s kojima se suočava stanovništvo i oni čine oko 45 % ekstremno siromašne populacije u Federaciji BiH, odnosno 21 % u Republici Srpskoj. Procjenjuje se da je samo 17% raseljenih lica zaposleno.
63. Procjenjuje se da 20% raseljenih lica nema nikakav izvor prihoda, a neki od njih su krajnje ranjivi. Među njima su osobe kojima je potrebna posebna pažnja, poput osoba s fizičkim ili duševnim smetnjama, te hroničnih bolesnika.³⁴ Među ostalim raseljenim licima, ima oko 19.000 djece, a značajan broj raseljenih lica – oko 96.000 – su žene. Žene, posebno one koje su hranioci porodice, predstavljaju grupu kojoj je potrebno posvetiti posebnu pažnju.
64. Najmanje 7.000 raseljenih lica još uvijek živi u kolektivnim centrima, premda samo nekoliko stotina njih ima priznat status.³⁵ Ostali žive u nelegalnim kolektivnim centrima, *ad hoc* skloništima i „divljim“ naseljima, uglavnom u Federaciji BiH. Uslovi ovakvog smještaja su često bijedni i nisu u skladu s pravom na odgovarajući životni standard. „Divlja“ naselja, u kojima mahom borave raseljeni Romi, nemaju priključke na komunalne usluge, nemaju tekuću vodu niti električnu energiju.³⁶
65. Pošto gotovo svi stanovnici pripadaju posebno ranjivim grupama i raseljeni su duže vrijeme, njihov povratak iz raznovrsnih razloga nije izgledan. Mnogi od njih su pretrpjeli velike traume. To je posebno izraženo u domaćinstvima u kojima je žena glava porodice, a neki članovi su nestali.³⁷ Također se procjenjuje da ima oko 200.000 bivših logoraša i nepoznat

³² Informacije dobivene uglavnom od UNHCR-a u BiH.

³³ U Federaciji, zakon predviđa pravo na smještaj, ishranu, socijalnu reintegraciju i psihološku podršku, zdravstvenu zaštitu i obrazovanje. U RS-u, zakon predviđa finansijsku pomoć, zdravstvenu zaštitu, obrazovanje, naknadu za nezaposlene, kredit za projekte stvaranja prihoda i privremeni smještaj.

³⁴ Prema podacima UNHCR-a, 8.845 osoba ima fizičke ili duševne smetnje, a 10.926 osoba su hronični bolesnici. 2.467 osoba su starije dobi bez izvora prihoda, od kojih mnogi nemaju nikakvu podršku od porodice.

³⁵ Informacije dobivene od Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH.

³⁶ Izvještaj Predstavnik Generalnog sekretara UN o ljudskim pravima interno raseljenih lica, Waltera Kalina. E/CN.4/2006/71/Add.4 od 29. decembra 2005.g.

³⁷ Od 3,4 miliona stanovnika, procjenjuje se da je na kraju sukoba 1995. godine bilo 30.000 nestalih, što predstavlja značajan dio ukupnog stanovništva. ICMP (Međunarodna komisija za nestale osobe) procjenjuje da je broj nestalih osoba u Bosni i Hercegovini 2006. godine iznosio 15.000.

broj žrtava seksualnog nasilja (uglavnom žena) u BiH kojima su potrebne posebne usluge, koje još uvijek nedostaju u BiH. Ne postoji zakon na državnom nivou koji bi njima dao posebna prava.

66. Omogućavanje povratka putem rekonstrukcije oštećenih kuća i obnove infrastrukture u povratničkim područjima predstavljalo je glavni fokus napora. Manje pažnje je posvećeno potrebama raseljenih lica koja se nisu mogla vratiti svojim kućama iz sigurnosnih ili humanitarnih razloga. Oni spadaju među najranjivije osobe i grupe u bh. društvu.
67. Stalni naponi usmjereni ka olakšavanju povratka jesu neophodni, ali treba se pozabaviti i posebnim potrebama ljudi koji se ne mogu vratiti zbog preživljenih trauma ili nekih drugih posebnih potreba za zaštitom. Moguće je da je lokalna integracija kao trajno rješenje najbolja – ili jedina opcija – za neka ranjiva raseljena lica. Treba usmjeriti sredstva kako bi im se pomoglo da se integrišu. To je također u skladu s Vodećim principima UN o internoj raseljenosti (Vodeći principi UN)³⁸, prema kojima interno raseljena lica imaju pravo izbora između povratka i integracije.

c) Prepreke povratku

68. Prema Vodećim principima UN-a, povratak treba biti dobrovoljan i proveden na siguran i dostojanstven način. Povratnici imaju pravo na povrat svoje imovine i zaštitu od diskriminacije. U Bosni i Hercegovini, opciji povratka očigledan prioritet dala je međunarodna zajednica, kao i neki bh. organi vlasti, kako se ne bi legitimiziralo „etničko čišćenje“. Općepriznata činjenica je da moraju biti ispunjeni slijedeći uslovi da bi povratak bio uspješan: sigurnost, povrat imovine, kao i odgovarajući ekonomski, socijalni i politički uslovi. Ovi posljednji uslovi i dalje predstavljaju najveći izazov održivom povratku u današnjoj BiH.
69. Za razliku od prvih godina nakon završetka sukoba, nesigurnost ne predstavlja najveću prepreku povratku u BiH, premda je i dalje razlog za zabrinutost. Broj slučajeva prijetnji životu i sigurnosti povratnika se smanjuje, premda se i dalje bilježe sigurnosni incidenti, od kojih su neki vrlo ozbiljni.³⁹ Uprkos općem poboljšanju sigurnosnih uslova, određene grupe i pojedinci su posebno izloženi riziku ili napadima. Oni uključuju žrtve i svjedoke ratnih zločina, kao i neke etničke manjine poput Roma. S obzirom na to da je mnogo navodnih ratnih zločinaca još uvijek na slobodi i uživa u nekažnjavanju, potrebe ovih osoba za zaštitom i sigurnošću se ne mogu potcijeniti.
70. Izvjestan broj osumnjičenih ratnih zločinaca navodno i dalje obnaša zvanične funkcije u lokalnim organima vlasti, a njihovo nehapšenje i neprocesuiranje predstavlja prepreku povratku i negativno djeluje na osjećaj sigurnosti povratnika. Svjedoci u predmetima ratnih zločina su posebno ranjivi zbog nepostojanja funkcionalnog programa zaštite svjedoka u BiH. *Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka* se ne bavi u dovoljnoj mjeri njihovim pravima. Prijetnje i zastrašivanja svjedoka od strane optuženih su česta pojava, a organi vlasti ih ne rješavaju na adekvatan način. Komesar poziva na to da se učine veći naponi na hapšenju i gonjenju ratnih zločinaca i njihovom izvođenju pred sud.
71. U mnogim područjima mine i neeksplozirana ubojna sredstva (NUS) i dalje ugrožavaju živote i sigurnost povratnika, posebno onih koji se bave poljoprivrednim aktivnostima. Nasreću, još od 2000. godine nastavlja se trend opadanja broja žrtava. U 2005. godini, bilo

³⁸ E/CN.4/1998/53/Add.2

³⁹ Prema informacijama dobivenim od UNHCR-a, broj sigurnosnih incidenata nad povratnicima je u 2006. godini bio manji nego u prethodnim godinama, ali su ovi incidenti, među kojima su bila i dva ubistva, bili ozbiljne prirode. U 2006. godini, prijavljeno je 175 sigurnosnih incidenata koji su se mogli pripisati povratku ili su bili usmjereni protiv manjinskih povratnika.

je novih 19 žrtava, uključujući dvoje djece.⁴⁰ Komesar pozdravlja napore koji se čine kroz aktivnosti na deminiranju, koje treba nastaviti, i naglašava važnost educiranja ugroženih zajednica, povratnika i djece o opasnosti od mina.

72. Iako je najveći dio zauzete imovine vraćen prvobitnim vlasnicima, radovi na rekonstrukciji stambenih objekata i infrastrukture trebaju se nastaviti.⁴¹ Žene, a posebno hraniteljice porodice, često nemaju dokumente o vlasništvu što im onemogućava da izvrše povrat ili da dobiju pomoć za rekonstrukciju. Položaj Roma je posebno problematičan jer su oni prije rata često živjeli u „divljim“ naseljima, često bez ikakve dokumentacije, a vlasti im nisu priznavale prava. Komesar ističe da projekti rekonstrukcije stambenih objekata moraju obuhvatiti i one ljude koji su imali poteškoća u dobivanju pomoći za rekonstrukciju, poput žena hraniteljica porodica i Roma.
73. Povratnicima, a posebno onima koji predstavljaju „manjinu“ u području povratka, često se uskraćuje pristup socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti. Razlog za to je neusklađenost zakona i sistema socijalne zaštite u entitetima. Nepostojanje međuentitetskog sporazuma o penzionim pravima i činjenica da entiteti ne provode u potpunosti međuentitetski sporazum o zdravstvenoj zaštiti predstavljaju ozbiljne prepreke održivom povratku⁴². U tom kontekstu, posebno zabrinjava položaj starijih ljudi povratnika i osoba s invaliditetom kojima je potrebno liječenje. Komesar naglašava potrebu da se osigura ostvarivanje prava na penziju, zdravstvenu zaštitu i socijalna davanja bez diskriminacije.
74. Diskriminacija u zapošljavanju predstavlja još jedan ozbiljan razlog za zabrinutost. U BiH postoji jaka tendencija da se zapošljavaju samo pripadnici dominantne etničke grupe ili političke stranke. Također, postoje određene grupe, kao što su bivši borci ili porodice vojnika poginulih u ratu, kojima se daje prednost. Premda prema zakonu u oba entiteta nepravedno otpuštene osobe trebaju biti vraćene na posao ili dobiti odštetu, u praksi nijedan povratnik nije uspio biti vraćen na predratno radno mjesto – ili dobiti odštetu – na osnovu nepravednog otpuštanja.
75. Povratnici se često suočavaju s problemima u ostvarivanju pristupa neophodnim javnim komunalnim uslugama, kao što su električna energija, voda, telefon i popravke infrastrukture. Sporazum kojeg su u decembru 2005. godine potpisale bh. elektroprivrede, a kojeg je predložilo Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, omogućio je ponovno priključenje većeg broja stambenih objekata povratnika na elektrodistribucijsku mrežu u BiH. Ovo je neophodan korak kojeg treba pozdraviti, s obzirom na to da pristup snabdijevanju električnom energijom predstavlja jedan od osnovnih uslova za održiv povratak. Komesar poziva vlasti u BiH da iznađu praktična rješenja za otklanjanje navedenih prepreka s ciljem stvaranja potrebnih uslova za održivi povratak. Treba donijeti cjelovite zakone o zabrani diskriminacije u svim sektorima i na svim osnovama.

VI. Zaštita nacionalnih manjina

6.1. Zakonski okvir za zaštitu nacionalnih manjina

76. Ustav Bosne i Hercegovine definira Bošnjake, Srbe i Hrvate kao „konstitutivne narode“ dok se preostali nazivaju „ostalima“. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, stanovništvo

⁴⁰ Broj žrtava u 2004. godini iznosio je 43, a u 2003. godini 54. Informacije dobivene iz Landmine Monitor Report 2006., Bosna i Hercegovina.

⁴¹ Prema Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice, nekih 43.000 porodica s gotovo 140.000 članova domaćinstava traži pomoć od države za rekonstrukciju stambenih objekata. Komentari Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice na nacrt izvještaja Komesara za ljudska prava.

⁴² Pristup penzijama se poboljšao s potpisivanjem *Sporazuma o međusobnim pravima i obavezama u sprovođenju penzijskog/mirovinskog i invalidskog osiguranja* zaključenog između penzionih fondova u maju 2000. godine. Entitetski penzionih fondovi su dogovorili novi Memorandum o razumijevanju, međutim on je na nivou rukovodilaca i tek ga treba pretočiti u konkretne sporazume i eventualno zakon.

Bosne i Hercegovine sastojalo se od Bošnjaka (43,5%), Srba (31,2%), Hrvata (17,4%), Jugoslovena (5,5%) i ostalih (2,4%). Kategoriju „ostalih“ sačinjavali su pripadnici 17 nacionalnih manjina.

77. Bosna i Hercegovina je država potpisnica Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, ali još uvijek nije ratificirala Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima. Nije stavila nikakve rezerve u pogledu obima primjene nakon pristupanja Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina.
78. Savjetodavni komitet Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina posjetio je BiH u februaru 2004.g.⁴³ On je, u svom Mišljenju usvojenom u maju 2004. godine⁴⁴ dao detaljnu analizu provođenja ove Konvencije u BiH. BiH je nedavno, u avgustu 2007. godine, podnijela svoj drugi izvještaj Savjetodavnom komitetu. Na osnovu ovog izvještaja, kao i ostalih raspoloživih informacija, Savjetodavni komitet će ponovo dati detaljnu ocjenu provedbe Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina u BiH.
79. Usvajanje Zakona o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina 2003. godine (u daljem tekstu zakona o nacionalnim manjinama) bilo je važno za poboljšanje pravne zaštite nacionalnih manjina u BiH i podizanje svijesti o pravima manjina. Zakon o nacionalnim manjinama u Članu 3 daje definiciju izraza „nacionalna manjina“: „Nacionalna manjina, u skladu sa ovim zakonom, je dio stanovništva - državljana BiH koji ne pripadaju ni jednom od tri konstitutivna naroda, a sačinjavaju je ljudi istog ili sličnog etničkog porijekla, iste ili slične tradicije, običaja, vjerovanja, kulture i duhovnosti i bliske ili srodne povijesti i drugih obilježja. BiH štiti položaj i ravnopravnost pripadnika nacionalnih manjina: Albanaca, Crnogoraca, Čeha, Italijana, Jevreja, Mađara, Makedonaca, Nijemaca, Poljaka, Roma, Rumuna, Rusa, Rusina, Slovaka, Slovenaca, Turaka, Ukrajinaca i drugih koji ispunjavaju uslove iz stava 1. ovog Člana.”
80. Ovaj Zakon obuhvata nekoliko važnih oblasti života, kao što su obrazovanje, kultura, učešće i mediji, i postavljajući opći zakonski okvir predstavlja dobro polazište. Međutim, prava uvrštena u ovaj zakon mogu se provoditi samo putem sektorskih zakona na državnom nivou ili putem podzakonskih akata na entitetskom/kantonalmom nivou. Ovi zakoni još uvijek nisu u potpunosti realizirani.⁴⁵
81. Ovaj zakon predviđa uspostavu Vijeća nacionalnih manjina. Odluka o uspostavi Vijeća nacionalnih manjina usvojena je u maju 2006. godine, ali Vijeće još uvijek nije profunkcioniralo. Jednom kad počne s radom, ono bi moglo dati važan doprinos promoviranju prava nacionalnih manjina kroz jačanje njihovog učešća u pitanjima koja ih se tiču.
82. U Bosni i Hercegovini, tri konstitutivna naroda se ne smatraju nacionalnim manjinama. Međutim, *de facto* osobe koje pripadaju jednom od tri konstitutivna naroda se često nađu u položaju manjine u područjima u kojima žive, što ih čini ranjivim i podložnim raznim vrstama diskriminacije. U svjetlu ove činjenice, Savjetodavni komitet je u svom Mišljenju ocijenio da bi se „i Bošnjacima i Hrvatima u Republici Srpskoj, kao i Srbima u Federaciji mogla dati mogućnost – ako to žele – da se pozovu na zaštitu koju osigurava Okvirna konvencija u mjeri u kojoj su određena pitanja u nadležnosti entiteta.” Komitet je zatim rekao da „bi se ista ta mogućnost mogla dati Hrvatima i Bošnjacima koji žive u kantonima u kojima brojčano

⁴³ Savjetodavni komitet je inicijalni Izvještaj Bosne i Hercegovine primio 20. februara 2004. godine (a trebao je biti podnesen u junu 2001.g.), tj. nakon što je od Izaslanika (stalnih predstavnika država članica Vijeća Evrope) dobio ovlaštenje da počne monitoring BiH.

⁴⁴ Mišljenje Savjetodavnog komiteta za provedbu Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina – ACFC/INF/OP/I(2005)003

⁴⁵ Narodna skupština Republike Srpske usvojila je navedeni Zakon u decembru 2004.g. Parlamentarna skupština Federacije Bosne i Hercegovine još uvijek nije finalizirala ovaj proces. U Federaciji, nijedan kanton još nije usvojio poseban zakon kojim bi se proveo Okvirni zakon.

predstavljaju manjinu". Savjetodavni komitet „nije time želio oslabiti njihov status konstitutivnih naroda utvrđen Ustavom, već je za cilj imao želju da ponudi jedno dodatno sredstvo kao odgovor na specifičnu potrebu za zaštitom.”

83. Komesar smatra da je gledište Savjetodavnog komiteta korisno i praktično i preporučuje da se ono provede. Komesar je snažno uvjeren u to da vlasti Bosne i Hercegovine trebaju usvojiti pristup „od etničke pripadnosti ka građanskoj svijesti“ i „od prava grupa ka pravima pojedinaca“.
84. Sukob iz nedavne prošlosti i dalje utječe ne samo na društveno-ekonomsku situaciju u BiH, nego i na međuetničke odnose. Komesar smatra da je izuzetno važno nastaviti s naporima na jačanju međukulturnog dijaloga i međusobnog razumijevanja među svim ljudima bez obzira na njihov etnički, vjerski ili kulturni identitet. U tom smislu ključnu ulogu imaju vjerski i politički lideri, kao i mediji. Bavljenje prošlošću na jedan objektivan način i na osnovu činjenica predstavlja ključni element procesa liječenja rana i pomirenja.

6.2. Položaj romske manjine

85. Romi predstavljaju najbrojniju nacionalnu manjinu u Bosni i Hercegovini. Iako (zbog nepostojanja novijeg popisa stanovništva) nije poznat tačan broj Roma, procjenjuje se da na teritoriji Bosne i Hercegovine živi između 30.000 i 60.000 Roma.⁴⁶ Prije rata, romske zajednice su uglavnom živjele na području današnje Republike Srpske. Tokom rata, veliki broj Roma je napustio svoja predratna prebivališta, bilo kao raseljena lica ili izbjeglice. Mnogi su protjerani i vrlo mali broj ih se vratio u svoja mjesta porijekla. Stoga većina Roma danas živi na teritoriji Federacije BiH. Velika većina Roma u Bosni i Hercegovini živi u izuzetno teškim društveno-ekonomskim uslovima i u krajnjem siromaštvu.⁴⁷

a) Obrazovanje

86. Nivo obrazovanja Roma u BiH je generalno nizak, posebno mlađih Roma⁴⁸, a stopa nepismenosti je vrlo visoka. Dva od pet Roma nikad nisu išla u školu. Žene i djevojčice Romkinje su u još nepovoljnijem položaju. Vrlo malo broj djevojčica završava osnovnu školu. Rana udaja Romkinja još uvijek je česta pojava. Općenito, romska djeca u BiH postižu loše rezultate u školi, čemu najviše doprinose jezičke barijere, nepostojanje programa pripreme za školu i programa podrške romskoj djeci u okviru obrazovnog sistema. Istraživanje UNICEF-a o obrazovanju Roma u BiH ukazuje na to da uz jednak nivo pripreme, romska djeca postižu slične rezultate kao i druga djeca koja nisu Romi. Dakle, razlika u spremnosti za školu između romske i neromske djece Roma predstavlja sistemski nedostatak na čijem se rješavanju ne radi u BiH.⁴⁹
87. Novi nacrt Zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju predviđa obavezno predškolsko obrazovanje za svu djecu. Nakon što bude usvojen, očekuje se da će za njegovu punu provedbu biti potrebno određeno vrijeme, imajući u vidu sadašnju stopu uključenosti u predškolsko obrazovanje od 6% (najniža u Evropi). Također, postoji i opasnost od toga da romska djeca budu isključena iz početnih faza provedbe ovog zakona. Kako bi se to spriječilo, oni koji rade s Romima i za njih trebaju raditi na podizanju svijesti i izradi

⁴⁶ Podatak dobiven od zajedničkog projekta utvrđivanja činjeničnog stanja Visokog komesara OSCE-a za nacionalne manjine i Vijeća Evrope.

⁴⁷ Vidi ECRI izvještaj o BiH iz 2004. godine, u kojem je pitanje položaja Roma bilo posebno obrađeno.

⁴⁸ Ovo je zbog činjenice što u bivšoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji državni socijalizam Romima pružao mogućnosti razvoja, posebno u pogledu pristupa zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti i obrazovanju. Vidi *At Risk: Roma and Displaced in Southeast Europe (Ugroženi: Romi i raseljena lica u jugoistočnoj Evropi)*. UNDP, Regionalni biro za Evropu i ZND (bivši SSSR). Bratislava 2006. Strana 13-14 u poglavlju Romi u socijalizmu.

⁴⁹ Informacija dobivena od UNICEF-a u Bosni i Hercegovini.

programa. Romska djeca općenito imaju visoku stopu napuštanja škole i ovo pitanje treba rješavati kroz školske programe i rad na nivou zajednice. Prosječna stopa upisa u osnovnu školu u BiH je visoka, 94 %, ali u slučaju romske djece ona iznosi samo 33 %.

88. Komesar preporučuje vlastima da poduzmu sveobuhvatne mjere kako bi se povećala stopa školovanja romske djece i spriječilo prijevremeno napuštanje škole. Jedan od prvih prioriteta trebao bi biti da se osigura uključivanje romske djece u predškolsko obrazovanje. Posebnu pažnju treba posvetiti uključivanju djevojčica Romkinja u obrazovni sistem na svim nivoima.

b) Zapošljavanje i socijalna zaštita

89. Romi su etnička grupa s najmanje zaposlenih u BiH. Samo jedan od dvadeset i pet Roma je zaposlen ili samozaposlen. Njihovi osnovni izvori prihoda su prodaja sekundarnih sirovina (29 %) i prosjačenje (19%). Preko 70 % Roma nema nikakav oblik socijalnog osiguranja. Zbog niskog nivoa obrazovanja, Romi generalno nisu dovoljno kvalificirani da bi mogli odgovoriti potrebama savremenog tržišta rada. Premda se možda ne bi mogla dokazati otvorena i sistematska diskriminacija Roma pri zapošljavanju, zabilježeni su slučajevi poslodavaca koji nerado zapošljavaju Rome.
90. Strategija za rješavanje problema Roma predviđa mjere za veće zapošljavanje Roma. Komesar je upoznat s time da vlasti BiH zajedno s Odborom za Rome trenutno rade na izradi Akcionih planova za zapošljavanje, stambeno zbrinjavanje i zdravstvenu zaštitu Roma, te da se čine naponi na reviziji Akcionog plana za obrazovanje. Komesar pozdravlja ova nastojanja i poziva na usvajanje konzistentnijih i dugoročnijih strategija za poboljšanje kvaliteta života, zdravstvene zaštite i zapošljavanja Roma.

c) Neposjedovanje ličnih dokumenata, nedostatak zdravstvene zaštite i stambenih prostora

91. Neposjedovanje ličnih dokumenata kao što su rodni listovi i lična identifikacijska dokumenta i dalje mnogim ljudima predstavlja problem, a Rome čini posebno ranjivim. Pristup romskih porodica zdravstvenim uslugama je često ograničen zbog toga što nemaju zdravstveno osiguranje. Razlog tome je neposjedovanje državljanstva i/ili dozvole boravka, kao i nemogućnost zapošljavanja u formalnom sektoru. Romska djeca često zbog toga što nisu prijavljena ili što nemaju informacije ne primaju ni najosnovnije vakcine, a procenat nevakcinisanih Roma iznosi čak 41 %. Romkinje često zbog nedostatka novca djecu rađaju izvan zdravstvenih ustanova. Ova djeca stoga ostaju prijavljena kao novorođenčad. Kako bi se otklonio ovaj problem, s Romima su s određenim uspjehom vođene informativne kampanje.
92. Većina pripadnika romske zajednice u BiH nema nikakvo zakonsko pravo vlasništva nad zemljom na kojoj već decenijama ili čak i duže žive, niti mogu dobiti pomoć donatora za rekonstrukciju svojih kuća pošto većina donatora traži dokaz o vlasništvu. Mnoga romska naselja su uništena tokom rata, a Romi se redovno suočavaju s deložacijama iz prostora u kojima trenutno borave. Prema podacima OSCE-a, 75 % Roma nema adekvatan stambeni prostor i smještaj. Romi koji žive u „divljim“ naseljima često žive u uslovima koji ugrožavaju njihovo opće zdravstveno stanje. Kako je veliki broj njih prije rata živio u „divljim“ naseljima, proces njihovog povratka dovodi do posebnih problema.
93. S obzirom na teške uslove stanovanja, i Evropska komisija za borbu protiv rasizma i netolerancije (ECRI) i Savjetodavni komitet Okvirne konvencije o nacionalnim manjinama (FCNM) istakli su hitnu potrebu za rješavanjem pitanja „divljih“ romskih naselja s ciljem njihove legalizacije ili osiguranja alternativnog smještaja. Komesar dijeli njihova gledišta i

izražava krajnju zabrinutost zbog stepena socijalne isključenosti i siromaštva sa kojima se suočavaju Romi u Bosni i Hercegovini u svim područjima života, te poziva bh. vlasti da poduzmu sveobuhvatne mjere.

94. Formiranje, u junu 2002. godine, Odbora za Rome pri Vijeću ministara BiH kao stalnog savjetodavnog tijela sačinjenog od predstavnika Roma i resornih ministarstava predstavljalo je pozitivan pomak u smislu učešća Roma. Treba i dalje raditi na jačanju Odbora za Rome i povećanju njegovih resursa kako bi mu se omogućio djelotvoran rad.

VII. Sprječavanje diskriminacije

7.1 Zakonski okvir

95. Bosna i Hercegovina je ratificirala određeni broj međunarodnih sporazuma koji sadrže odredbe o zabrani diskriminacije, kao i Protokol br. 12 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima. I pored postojanja brojnih zakona (u raznim pravnim jedinicama) koji se odnose na neke vrste diskriminacije, još uvijek nisu doneseni sveobuhvatni anti-diskriminacijski zakoni. Provedba anti-diskriminacijskih zakona i odredbi je daleko od zadovoljavajuće.

7.2 Spolna diskriminacija i nasilje nad ženama

96. BiH je potpisnica Konvencije UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), a u septembru 2002. godine je ratificirala i njen Fakultativni protokol. Komitet za eliminaciju diskriminacije žena je u maju 2006. godine razmatrao prvi Izvještaj BiH i u junu 2006. godine donio svoje zaključne komentare.⁵⁰ Komitet je pozdravio osnivanje Agencije za ravnopravnost spolova na državnom nivou, kao i uspostavu Gender centara u oba entiteta. Komitet je također pozdravio donošenje Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH 2003. godine, koji zabranjuje direktnu i indirektnu diskriminaciju u privatnom i javnom domenu u svim segmentima društva, kao i niza zakonodavnih propisa koji za cilj imaju zaštitu žena od nasilja.
97. U ovom izvještaju izneseni su neki ključni faktori oko kojih Komitet za CEDAW izražava zabrinutost, kao posljedica zakona i politika koji su često zanemarivali gender analizu. U periodu nakon rata, nekoliko je faktora negativno utjecalo na ostvarivanje ženskih ljudskih prava: nedostatak gender analize posljedica oružanog sukoba i neučestvovanje žena u mirovnim procesima i procesima obnove i transformacije, te nepostojanje njihove gender analize. Pored toga, stvaranje ustavnog okvira, kao i političkih i administrativnih struktura, zasnovanih na etničkoj pripadnosti, doprinijelo je ograničenom priznavanju i provođenju principa ravnopravnosti spolova.⁵¹
98. Premda postoje zakoni i institucionalni mehanizmi za integriranje gender perspektive, oni još uvijek nisu doveli do potpunog usklađivanja postojećih zakona i politika. Prema Zakonu o ravnopravnosti spolova u BiH, Agencija za ravnopravnost spolova vrši ocjenjivanje nacrti zakona, akata i podzakonskih propisa prije njihovog donošenja. Međutim, ona te nacрте ne dobiva uvijek kao dio redovne procedure i stoga nije u mogućnosti izvršiti svoj zadatak. Agencija za ravnopravnost spolova još uvijek nema dovoljno kadrova i sredstava i zbog toga nije u mogućnosti da djelotvorno provodi svoj široki mandat kako to nalaže Zakon o ravnopravnosti spolova. Vijeće ministara BiH je u septembru 2006. godine usvojilo *Gender akcioni plan*, kojeg je izradila Agencija i koji uključuje preporuke Komiteta za CEDAW. Komesar pozdravlja usvajanje ovog Akcionog

⁵⁰ CEDAW/C/BIH/CO/3, 2. juni 2006.g.

⁵¹ Ibid.

plana. Imajući u vidu potrebu da se osigura djelotvorna provedba Akcionog plana, Komesar preporučuje da se Agenciji osiguraju veća sredstva i ovlasti, te da se uspostave procedure koje će Agenciji omogućiti ocjenjivanje nacrta zakonskih propisa.

99. Žene su i dalje nedovoljno zastupljene na izbornim i imenovanim funkcijama u organima i u državnoj upravi i pravosuđu, a posebno na višim nivoima. Zastupljenost žena na tržištu rada je također niska i koncentrirana je na određene sektore zapošljavanja i nisko-plaćene poslove. Žene, češće nego što je to slučaj s muškarcima, rade u „sivoj ekonomiji“, što se negativno odražava na njihovu mogućnost ostvarivanja prava na socijalno osiguranje i zdravstvenu zaštitu.
100. Nasilje nad ženama predstavlja jedan široko rasprostranjen problem ljudskih prava u svim državama članicama Vijeća Evrope, pa tako i u BiH. Još uvijek se na adekvatan način ne rješava situacija u kojoj se nalaze žrtve seksualnog nasilja iz sukoba 1992-1995., od kojih su većina žene. Ovaj propust i dalje nanosi štetu velikom broju žena, od kojih su mnoge hraniteljice porodica i interno raseljena lica. Komesar žali zbog činjenice da je njihovu specifičnu vrstu stradanja zakonski okvir koji se odnosi na civilne žrtve rata vrlo kasno priznao i to ne na nivou države.⁵² Pored toga, ne postoji cjelovita strategija niti su osigurana finansijska sredstva koja se dodjeljuju kao pomoć ovim ženama, iako su ove mjere uključene u prioritetne aktivnosti u projektu za provođenje Gender akcionog plana kojeg je izradila Agencija za ravnopravnost spolova.
101. Zakoni kojima se ženama pruža zaštita od nasilja su sveobuhvatni. Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH daje definiciju izraza nasilje na osnovu spola, uznemiravanje i seksualno uznemiravanje. Ovaj Zakon zabranjuje sve oblike nasilja na osnovu spola u privatnoj i javnoj sferi života. Također postoje zakoni doneseni 2005. godine u oba entiteta koji predviđaju zaštitu od nasilja u porodici.
102. Akcioni plan obrađuje nasilje nad ženama u jednom poglavlju i određuje konkretne zadatke, institucije odgovorne za izvršenje ovih zadataka i rokove za njihovo provođenje. Međutim, trenutno u zemlji postoji samo sedam skloništa s kapacitetom od oko 120 osoba, koja prvenstveno vode i finansiraju lokalne nevladine organizacije uz podršku međunarodnih donatora.⁵³
103. Komesar preporučuje poduzimanje daljih mjera kako bi se osiguralo puno provođenje zakonskog okvira u praksi. Potrebna su dalja ulaganja kako bi se poboljšala infrastruktura za rješavanje problema nasilja, uključujući i skloništa za žene i djecu žrtve nasilja, savjetodavne centre za žrtve i rad s nasilnicima. Potrebno je dodijeliti finansijsku podršku relevantnim institucijama, a nevladine organizacije koje rade na suzbijanju nasilja trebaju dobiti podršku iz državnih fondova.
104. Trgovina ženama i dalje predstavlja problem u BiH uprkos značajnim naporima koje su uložile domaće vlasti uz pomoć međunarodne zajednice. Od okončanja sukoba do danas, BiH je jedna od zemalja s najvećim brojem otkrivenih slučajeva trgovine ženama s ciljem seksualne eksploatacije u Evropi. BiH je 2002. godine ratificirala Konvenciju UN o borbi protiv transnacionalnog organiziranog kriminala i Protokol za sprječavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima. Zakonske odredbe koje se odnose na trgovinu ljudima i krijumčarenje ljudi u BiH su u skladu s Protokolom UN-a o trgovini ljudima.⁵⁴

⁵² Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica s djecom Federacije BiH uveo je, među civilnim žrtvama rata, kao posebnu kategoriju žene žrtve/preživjele ratnog silovanja, koje mogu ostvariti specifična socijalna i druga prava. Objavljen u Službenom glasniku FBiH 26. jula 2006.g.

⁵³ Institut za otvoreno društvo, Pregled činjenica o nasilju nad ženama, 2006.g.

⁵⁴ Za punu analizu situacije u pogledu trgovine ljudima u BiH, vidi nedavno objavljeni članak Barbara Limanowska u publikaciji *Collateral Damage, The Impact of Anti-Trafficking Measures on Human Rights around the World*, koju je izdala Global Alliance Against Traffic in Women, 2007.g.

105. Osnovna odgovornost za suzbijanje trgovine ljudima je na Uredu Državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima, koji je u saradnji s drugim institucijama izradio Državni akcioni plan za borbu protiv trgovine ljudima.
106. Međutim, postoje problemi u provođenju ovih zakona u praksi koji su vezani za nerazumijevanje definicije trgovine ljudima i neuvažavanje činjenice da se ljudima može trgovati i podvrgavati ih prisilnom radu i u druge svrhe osim seksualne eksploatacije. Naprimjer, trgovina djecom radi prosjačenja se ne priznaje kao takva. Još jedan aspekt ovog problema predstavlja neprepoznavanje žrtava u dovoljnoj mjeri, što se negativno odražava na njihova prava. Sve do nedavno, zaštitne mjere se nisu primjenjivale na državljane BiH kojima je trgovano unutar zemlje. Potrebno je raditi na otklanjanju nedostataka u programima pomoći, kao što su ograničena sloboda kretanja žrtava i dugotrajan boravak u skloništima svjedoka u predmetima trgovine ljudima.
107. Tokom posjete, Komesar je preporučio domaćim organima vlasti da ratificiraju Konvenciju Vijeća Evrope o mjerama za suzbijanje trgovine ljudima. Komesar pozdravlja ratifikaciju ove Konvencije 11. februara 2008.g.

7.3 Diskriminacija LGBT (lezbijki, homoseksualaca (gej), biseksualnih i transseksualnih) osoba

108. Zakon o ravnopravnosti spolova, usvojen 2003. godine eksplicitno zabranjuje diskriminaciju na osnovu spola i seksualne orijentacije. Krivični zakoni (države BiH i oba entiteta) također uključuju seksualnu orijentaciju kao osnov u svojim odredbama o zabrani diskriminacije. Istospolni odnosi među punoljetnim osobama koje na njega pristaju više ne predstavljaju krivično djelo u BiH.⁵⁵ Uprkos dobivanju pravne zaštite, još uvijek postoje neke pravne praznine. Naprimjer, ne postoji zakon koji pruža pravnu, socijalnu ili zdravstvenu zaštitu transseksualnim osobama (u skladu sa sudskom praksom ECHR prema članu 14).
109. Međutim, osnovni problemi leže u neprovođenju zakona i negativnoj percepciji društva. Zabilježeni su neki slučajevi u kojima su osobe koje su otvoreno pokazale svoju spolnu ili seksualnu orijentaciju bile otpuštene s posla.⁵⁶ Također zabrinjava prisustvo ekstremnih stereotipa, diskriminacije i homofobije u medijima.
110. Ohrabrujuća je činjenica da je prva zvanična LGBT organizacija – Organizacija Q – formalno registrovana 2004. godine i da ona provodi razne aktivnosti, uključujući i istraživanja, podizanje svijesti, praćenje i izvještavanje. Komesar se susreo s predstavnikom Organizacije Q u Sarajevu i stekao pozitivne dojmove o njihovom pristupu i aktivnostima na suzbijanju homofobije i diskriminacije. Oni i njihov rad – kao i rad ostalih LGBT organizacija u BiH – zaslužuju dalju podršku bh. vlasti. Pored sveobuhvatnih antidiskriminacijskih zakonskih propisa, potrebne su i mjere na podizanju svijesti i educiranju o toleranciji.

VIII. Prava djece

8.1 Zakonski okvir i državni akcioni plan

111. BiH je sukcesijom postala država ugovornica Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima djeteta 1993. godine. Prvi izvještaj u skladu sa članom 44 Konvencije BiH je podnijela 2004. godine, a Komitet za prava djeteta je u junu 2005. godine donio svoja *Zaključna*

⁵⁵ Dekriminalizirani u Federaciji BiH 1996., a u Republici Srpskoj 1998. godine.

⁵⁶ Izvještaj US State Department-a 2005.g. IHF, Ljudska prava u OSCE regionu, dio koji se odnosi na BiH.

zapažanja. Komitet je bio općenito zabrinut zbog toga što „politička i administrativna struktura države ugovornice može predstavljati prepreku kreiranju i provođenju kohezivnih državnih politika i sveobuhvatnog i usaglašenog zakonodavstva koji su u potpunosti u skladu s principima i odredbama Konvencije.”

112. Bosna i Hercegovina je usvojila *Akcionni plan za djecu 200.2-2010.g.* i formirala *Vijeće za djecu* Bosne i Hercegovine, kao tijelo za praćenje stanja dječjih ljudskih prava i pružanje savjeta državi, preko Vijeća ministara. I pored toga što pozdravlja ove mjere, Komesar je i dalje zabrinut zbog činjenice da je praktičan učinak Akcionog plana i Vijeća za djecu i dalje ograničen. Komesar preporučuje da Vlada provođenju Akcionog plana da visoki prioritet i da se poduzmu mjere kako bi se osigurao djelotvoran rad Vijeća za djecu.

8.2 Dječje siromaštvo i pravo na socijalnu zaštitu

113. Prema Srednjeročnoj razvojnoj strategiji (2004-2007.) Vijeća ministara BiH, približno 20 % stanovništva BiH živi ispod opće granice siromaštva.⁵⁷ Još 30% građana živi tek iznad ove granice. Adolescenti i djeca se definiraju kao grupa stanovništva koja ima najveće šanse da budu siromašni u BiH. Od ukupnog broja nezaposlenih u BiH, 49,2 % su mladi ljudi. Porodice s djecom, posebno one s dvoje ili više djece, su posebno izložene opasnosti od siromaštva.
114. Iako je nivo rashoda na socijalnu zaštitu u BiH negdje oko prosjeka u regionu, struktura potrošnje je takva da porodicama s djecom otežava pristup socijalnim davanjima. U Republici Srpskoj, isplata dječjeg doplatka je decentralizirana i standardizirana, ali je njegov iznos vrlo mali i ne obuhvata svu djecu u stanju potrebe. U Federaciji BiH, zbog podjele na kantone postoje razlike u pristupu i standardima naknada za djecu, koje se zbog nedostatka budžetskih sredstava isplaćuju rijetko. Prema izvještaju BiH Komitetu za prava djeteta, naknade za djecu se isplaćuju samo u jednom (sarajevskom) kantonu. To za rezultat ima neravnopravan pristup naknadama za djecu i nepostojanje minimalnih standarda za svu djecu u BiH.⁵⁸
115. Komesar preporučuje da se poduzmu mjere kako bi se poboljšao pristup naknadama za djecu na istom nivou za svu djecu u BiH. Jedan od načina da se to postigne bi mogao biti formiranje Fonda solidarnosti u Federaciji BiH s ciljem otklanjanja nejednakosti. Dugoročni cilj, kojeg podržava Komesar, bila bi uspostava fonda na državnom nivou ili standardizacija naknada u oba entiteta.

8.3 Djeca odvojena od svojih roditelja

116. Procjenjuje se da u BiH postoji 3.000 djece bez roditeljskog staranja. Pored nepostojanja preciznih podataka, nema ni podataka o razlozima razdvajanja djece od roditelja. Ima djece koja se odvođe od roditelja bez znanja nadležnih organa (djeca ostavljena na brigu članovima šire porodice ili prijateljima, djeca koja žive na ulici, djeca žrtve trgovine ljudima), čiji broj nije tačno utvrđen. Iz postojećih statističkih podataka o službama socijalne zaštite ne vidi se da li je sprječavanje odvajanja djece od roditelja na adekvatan način zastupljeno u radu centara za socijalni rad. Nepostojanje funkcionalnog informacionog sistema u zemlji znatno otežava registraciju i praćenje korisnika usluga socijalnih službi.
117. Institucije ne pripremaju na djelotvoran način djecu bez roditeljskog staranja za samostalan život. Finansijska sredstva za rad ovih institucije često nisu adekvatna, neprecizno su definirana i razlikuju se od kantona do kantona u Federaciji BiH, kao i među entitetima. Većina ovih ustanova ne zapošljava odgovarajući broj stručnog osoblja u odnosu na broj

⁵⁷ Srednjeročna razvojna strategija BiH 2004-2007. usvojena je 2004., a revidirana 2006. godine.

⁵⁸ Informacija dobivena od UNICEF-a u Bosni i Hercegovini.

djece. Nekih 1.400 djece u BiH je smješteno u hraniteljske porodice. Nepostojanje standardiziranih procedura za angažiranje, izbor, educiranje, podršku i nadzor hraniteljskih porodica predstavlja problem koji za posljedicu ima neadekvatno uređeno pitanje hraniteljske skrbi u BiH.⁵⁹

118. Komesar je zabrinut zbog velikog broja djece koja borave u ustanovama. Smještaj djece u ustanove treba koristiti samo kao krajnju mjeru i samo kad je to u interesu djeteta. Upućivanje djeteta u ustanovu treba povremeno preispitivati. Pravilno funkcioniranje i praćenje ustanova za skrb i hraniteljskih aranžmana treba smatrati prioritetom.

8.4 Tjelesno kažnjavanje

119. Tjelesno kažnjavanje kod kuće je zakonito i nije izričito zabranjeno u BiH. Međutim, djecu od teškog zlostavljanja i zanemarivanja štite razni zakoni.⁶⁰ Tjelesno kažnjavanje u školama je zabranjeno zakonskim propisima o zaštiti djece. Ne postoje mjerodavni podaci o nasilju nad djecom. Raspoloživi statistički podaci ne odražavaju obim ovog „nevidljivog“ oblika nasilja. I dalje ne postoji dovoljan nivo senzibiliziranosti i svijesti o pitanjima nasilja i zlostavljanja, a posebno kad se ono odvija unutar porodice, što dovodi do toga da se takvi slučajevi ne prijavljuju i o njima ne postoje podaci.
120. Premda pozdravlja brojne zakonodavne mjere na zaštiti djece od nasilja i zlostavljanja, Komesar je uznemiren informacijama koje je dobio o tome da su djeca često izložena nasilju u porodici i drugim oblicima zlostavljanja, uključujući i seksualno. Komesar želi ponoviti svoj već ranije upućen poziv bh. vlastima⁶¹ da zabrane tjelesno kažnjavanje u kući i u ustanovama. Treba pojačati aktivnosti na podizanju svijesti, izvještavanju i praćenju kako bi se osigurao adekvatan odgovor na nasilje i zlostavljanje djece, uključujući i ono počinjeno u porodičnom domu.⁶²

8.5 Maloljetničko pravosuđe

121. U svom prvom izvještaju o BiH⁶³, Komitet za sprječavanje mučenja bio je vrlo uznemiren nedostatkom odgovarajućih objekata za maloljetnike (tj. osobe mlađe od 18 godina) u Bosni i Hercegovini. Maloljetnici koji su oglašeni krivim za počinjeno krivično djelo i upućeni na izdržavanje zatvorske kazne ponekad su bili smješteni u istom objektu u kojem se nalaze odrasli osuđenici – i u kontaktu s njima, što predstavlja situaciju koja bez sumnje potkopava cilj njihovog preodgoja. Komitet za CPT je također sa zabrinutošću konstatovao da se u ustanovama koje je posjetio maloljetnici mogu držati i u pritvoru. Uslovi u kojima su ovi mladi zatvorenici izdržavali kaznu su ponekad bili užasni. Pored toga, režim koji im je ponuđen bio je ništa manje osiromašen nego režim boravka punoljetnih pritvorenika, a posebno što im nije ponuđena nikakva edukacija. Komitet za CPT smatra da svi maloljetni zatvorenici, uključujući i one koji su u pritvoru, trebaju biti smješteni u zavodima specijalno namijenjenim osobama njihove starosne dobi, koji nude režim prilagođen njihovim potrebama i imaju osoblje obučeno za rad s mladim ljudima.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Porodični zakon u Federaciji Bosne i Hercegovine i u Republici Srpskoj; Krivični zakon Bosne i Hercegovine (2003.), Zakon o socijalnoj zaštiti i zaštiti porodica s djecom u Federaciji Bosne i Hercegovine; Zakon o dječjoj zaštiti u Republici Srpskoj i Zakon o dječjoj zaštiti u Distriktu Brčko.

⁶¹ Komesarovo pismo Predsjedavajućem Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, 18. maj 2007. godine, u kojem traži izričitu zabranu tjelesnog kažnjavanja djece u porodičnom domu, školama ili u alternativnim oblicima zbrinjavanja.

⁶² U junu 2007. godine, Vijeće ministara BiH je usvojilo Državnu strategiju za borbu protiv nasilja nad djecom 2007-2010.g.

⁶³ Izvještaj Vladi Bosne i Hercegovine, kojeg je izradio Evropski komitet za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT), nakon posjete Bosni i Hercegovini u periodu od 27. aprila do 9. maja 2003. godine. Komitet za CPT je usvojio ovaj izvještaj na svojoj 52. sjednici, održanoj od 3. do 7. novembra 2003. godine.

122. Ostvaren je određeni napredak na provođenju preporuka Komiteta za CPT, naprimjer, početkom 2007. godine otvoren je Vaspitno-popravni dom u Tunjicama u Republici Srpskoj.
123. Ipak, najznačajniji događaj na polju maloljetničkog pravosuđa predstavljalo je usvajanje od strane Vijeća ministara Državne strategije za borbu protiv maloljetničkog prijestupništva, zajedno s Akcionim planovima (2006-2010.), u julu 2006. godine. Proces izrade Strategije i Akcionih planova bio je inkluzivan i veliki broj stručnjaka i organizacija je dao svoj doprinos tokom ovog procesa. Osnovni cilj Strategije i Akcionih planova je donošenje zakonskih propisa, kreiranje politika i prakse u oblasti maloljetničkog prijestupništva u skladu s međunarodnim i evropskim standardima. Pet strateških tematskih područja relevantnih za situaciju u BiH su: zakonski propisi, alternativne mjere, tretman u ustanovama, prevencija i primjena krivičnog zakonodavstva na maloljetne prijestupnike u praksi.
124. Komesar pozdravlja novu Državnu strategiju za borbu protiv maloljetničkog prijestupništva, ali je zabrinut zbog toga što njena stvarna provedba još uvijek nije počela. Trenutno je za njeno provođenje i koordinaciju odgovorno Ministarstvo sigurnosti na državnom nivou, koje je organ za provođenje zakona. Međutim, djelotvoran pristup bavljenju maloljetničkim pravosuđem zahtijeva i stručnjake na polju ljudskih prava i dječjih prava. Poznavanje prava maloljetnika u sukobu sa zakonom predstavlja ključni faktor djelotvorne strategije u oblasti maloljetničkog pravosuđa.
125. Tokom svog susreta s Predsjedavajućim Vijeća ministara, Nikolom Špirićem, Komesar je spomenuo mogućnost da se odgovornost za provođenje Strategije s Ministarstva sigurnosti prenese na Ministarstvo pravde na nivou države, kojem to možda primjerenije pripada. Komesar je također preporučio da Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice bude tijesno uključeno u provođenje ove Strategije. Komesar ističe hitnost provođenja Strategije kako bi se imala korist od impresivnih napora uloženi na njenoj izradi.

8.6 Pravo na obrazovanje

126. Obrazovni sistem u Bosna i Hercegovina je izuzetno rascjepkan. Trenutno u BiH obrazovnim aktivnostima upravlja i vodi ih 14 ministarstava obrazovanja⁶⁴. Pored toga što je neefikasna i skupa, decentralizacija obrazovanja je u kontekstu BiH doprinijela etničkom razdvajanju. Napredak ka stvaranju modernog i jedinstvenog obrazovnog sistema u BiH zahtijevao bi jačanje uloge države u sferi obrazovanja. U nedavno objavljenom izvještaju Misije OSCE-a u BiH upozorava se na to da je „obrazovanje u BiH u opasnosti da i samo postane sigurnosni problem jer onemogućava razvoj stabilne i funkcionalne demokratske države.“⁶⁵ U izvještaju se poziva na poduzimanje mjera na stvaranju jedinstvenog obrazovnog sistema u BiH koji će pomoći u slabljenju etničkih podjela i potencijalne nestabilnosti u budućnosti. U izvještaju se također potiče regionalna saradnja u ovoj oblasti.
127. Došlo je do nekih pozitivnih pomaka, uglavnom na zakonodavnom planu. Donošenje zakona na nivou države: *Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju* 2003. godine i *Zakona o visokom obrazovanju* u julu 2007. godine predstavlja pozitivne korake.⁶⁶ *Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju* predviđa zajedničko jezgro nastavnih planova i programa, pregled nastavnih sadržaja i pravo na upotrebu maternjeg jezika.

⁶⁴ Jedno na nivou države (Ministarstvo civilnih poslova), po jedno u svakom entitetu i po jedno u svakom od deset kantona u Federaciji. Brčko Distrikt također ima svoje Ministarstvo obrazovanja.

⁶⁵ Izvještaj Misije OSCE-a u BiH: Obrazovanje u Bosni i Hercegovini, Zapostavljeni sigurnosni problem, 28. juni 2007.g.

⁶⁶ Pored toga, 20. novembra 2007. godine objavljeni su i Okvirni zakon o predškolskom obrazovanju u BiH i Zakon o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje (komentari Ministarstva za civilne poslove na izvještaj Komesara za ljudska prava).

Međutim, ovaj zakon se ne primjenjuje jednoobrazno u cijeloj zemlji. Uvođenje obrazovanja za demokratsko građanstvo i novi pristupi podučavanju historije također predstavljaju skromna unaprjeđenja ostvarena na polju obrazovanja.

128. Još uvijek ima dosta slučajeva razdvajanja učenika prema etničkoj pripadnosti. Najočitiji oblik isključenosti u obrazovnoj politici u BiH je sistem vođenja „dvije škole pod jednim krovom“. To je još uvijek prisutno u 54 škole u Federaciji BiH⁶⁷. U ovim podijeljenim školama, potpuno su odvojeni školski prostori za djecu i školsko osoblje različitih etničkih grupa. Isto se odnosi i na administraciju u školi, a koriste se i različiti nastavni planovi i programi. S druge strane, ni jednoetnički nastavni plan i program u Republici Srpskoj ne zadovoljava potrebe manjinskih učenika.
129. Praksa prevoženja učenika u etnički homogene škole izvan njihovog gravitacionog područja još uvijek nije u potpunosti eliminirana, mada je ostvaren određeni napredak. Mnoga djeca i dalje putuju, ponekad na velike udaljenosti, kako bi išla u škole s djecom koja pripadaju njihovoj etničkoj grupi i pratila nastavu prema odgovarajućem etničkom planu i programu.
130. Komesar je krajnje zabrinut stanjem obrazovanja u BiH. Politika razdvajanja djece prema etničkoj pripadnosti može samo pojačati predrasude i netoleranciju prema drugima i dovesti do dalje etničke izolacije. Mjere za integraciju obrazovnog sistema je davno trebalo poduzeti. Obrazovni sistemi koji su podijeljeni i zasnovani na etničkoj pripadnosti i dalje predstavljaju prepreku održivom povratku. Komesar podupire novije inicijative za veće uključivanje roditelja i zajednica u stvaranje školskog okruženja koje će biti više demokratično, inkluzivno i ravnopravno. Premda je ovo potrebno više istražiti, to bi mogao biti pravi pristup za prevazilaženje politika podjele i politizacije područja obrazovanja koje nisu u interesu djece.
131. Opće je prihvaćeno da kvalitetno obrazovanje dostupno svoj djeci predstavlja najbolje sredstvo za sprječavanje nejednakosti i najefikasniji način bijega od siromaštva i socijalne isključenosti. Premda je u Bosni i Hercegovini ostvareno gotovo univerzalno osnovno obrazovanje (od 6 do 15 godina), procenat neupisane djece raste i trenutno se procjenjuje da je na nivou 4 %.⁶⁸
132. Postoje značajne razlike među djecom koji dolaze iz siromašnih i onih iz imućnijih porodica. Procjenjuje se da u najsiromašnijim segmentima društva svako četvrto dijete nikako ne pohađa školu, uprkos činjenici da je osnovno obrazovanje obavezno za svu djecu. To bez sumnje povećava rizik od „recikliranja“ siromaštva iz generacije u generaciju. Romska djeca su u najnepovoljnijem položaju. Djeca u ruralnim područjima se generalno suočavaju s više poteškoća u pristupu kvalitetnom obrazovanju od one koja žive u gradovima.
133. Djeca s posebnim potrebama se suočavaju sa specifičnim problemima u pogledu pohađanja odgovarajućih škola. I pored postojanja zakonskih propisa koji im olakšavaju uključivanje, njihova provedba u praksi ide jako sporo. Prema posljednjim raspoloživim informacijama za 2003/2004. školsku godinu, samo 1 % djece s posebnim potrebama je uključeno u redovan sistem školovanja. Jedan od razloga je u tome što školski objekti često nisu prilagođeni njihovim potrebama. Ipak, osnovnu prepreku predstavlja nerazumijevanje potrebe da se ovakva djeca uključe u redovne škole zajedno s drugom djecom.
134. Ako se napravi poređenje s većinom ostalih evropskih zemalja, predškolsko obrazovanje je izuzetno rijetko. U urbanim područjima, tek nekih 12 -14 % djece je obuhvaćeno ovom vrstom obrazovanja, dok u ruralnim područjima ono gotovo da nikako ne postoji.

⁶⁷ Podatak dobiven od Misije OSCE-a u BiH.

⁶⁸ Socijalna inkluzija u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o društvenom razvoju za BiH, UNDP 2007.g.

Predškolsko obrazovanje je dostupno vrlo malom broju djece iz siromašnih i ruralnih porodica. Romska djeca, kao što je naprijed već rečeno, su uglavnom isključena a to ima štetan utjecaj na njihovu pripremljenost za školu.

135. Što se tiče srednjeg obrazovanja, i tu je u poređenju s drugim evropskim zemljama nizak procenat onih koji pohađaju srednju školu. Isto tako, upitan je kvalitet obrazovanja i relevantnost školskih nastavnih planova i programa u odnosu na buduće zaposlenje. I dalje postoji stroga podjela na „muška i ženska“ zanimanja, što doprinosi stvaranju spolnih stereotipa i onemogućuje veću ravnopravnost među spolovima u radnoj sferi života. Što se tiče visokog obrazovanja, manje od 25 % mladih ljudi u BiH studira – u poređenju sa preko 50% u EU. Siromaštvo i ovdje predstavlja ozbiljnu prepreku i samo je vrlo mali broj Roma uključen u visoko obrazovanje. Područja obrazovanja odraslih i neformalnog obrazovanja su također nedovoljno razvijena u BiH. Imajući u vidu činjenicu da je veliki broj mladih ljudi morao prekinuti školovanje za vrijeme rata, ovo je još jedno ozbiljno pitanje kojim se treba pozabaviti u BiH.

IX. Postupanje s azilantima, izbjeglicama i stranim državljanima

9.1 Azil i privremena zaštita izbjeglica

136. Bosna i Hercegovina je potpisnica Konvencije o statusu izbjeglica iz 1951.g. i Protokola iz 1967. godine. Zakonski okvir za provođenje azila definiran je *Zakonom o kretanju i boravku stranaca i azilu*, koji je stupio na snagu u oktobru 2003. godine. Generalno, zakonski propisi o azilu su u skladu s međunarodnim standardima i s minimalnim standardima pravne stečevine (*acquis*) Evropske Unije. Odredbe su u skladu s međunarodnim standardima, uključujući i princip zabrane protjerivanja (*non-refoulement*).
137. Većina izbjeglica i azilanata u BiH dolaze s Kosova i iz susjednih zemalja. Režim privremene zaštite u BiH osoba iz Srbije i Crne Gore čije je posljednje prebivalište bilo na Kosovu uspostavljen je odlukom Vijeća ministara u skladu sa Članom 85(1) *Zakona o kretanju i boravku stranaca i azilu*. Ukupno 3.057 osoba iz 921 porodice ostvarilo je status osoba s privremenom dozvolom boravka, koji je bio na snazi do 30. juna 2007. godine. U tri prihvatna centra koji su otvoreni, bilo je smješteno ukupno 447 osoba. Komesar odaje priznanje bh. vlastima za velikodušan pristup koji su pokazale time što su godinama uz pomoć UNHCR-a izbjeglicama s Kosova omogućavale privremeni azil.
138. Komesar je 7. juna 2007. godine posjetio kolektivni centar u Salakovcu kod Mostara, u kojem je boravio veliki broj izbjeglica s Kosova romskog porijekla. Komesar je zapazio da sva djeca iz centra u Salakovcu pohađaju lokalnu školu, mada navodno mnoga romska djeca izbjeglice imaju poteškoća u pogledu pristupa obrazovanju. Izbjeglice u Salakovcu su informirale Komesara o tome da im izbjeglički status ističe krajem juna 2007. godine. Oni su, razumljivo, bili vrlo zabrinuti pitajući se što će biti s njima nakon isteka tog roka i da li će biti prisiljeni da se vrate na Kosovo.
139. Nakon ove posjete, Komesar je 18. juna 2007. godine uputio pismo Predsjedavajućem Vijeća ministara, Nikoli Špiriću, u kojem je izrazio svoju zabrinutost zbog položaja izbjeglica s Kosova koji trenutno borave u Bosni i Hercegovini u statusu osoba s privremenom dozvolom boravka. Komesar je u svom pismu rekao da se, iako bi se mogao „u principu složiti s time da rok važenja privremene dozvole boravka mora u određenom trenutku isteći, ipak ne slaže s time da je situacija na Kosovu već takva da dozvoljava siguran i dostojanstven povratak svih izbjeglica, a posebno da još uvijek nisu ispunjeni uslovi za povratak Roma, Srba i Albanaca u područja u kojima predstavljaju manjinsko stanovništvo.”
140. Komesar je predložio da napore treba usmjeriti ka iznalaženju trajnih rješenja za pripadnike ove grupe, a posebno za one čiji povratak na Kosovo još uvijek nije moguć. Komesar je sugerirao bh. vlastima da olakšaju sticanje državljanstva osobama koje na to imaju pravo i

da zauzmu liberalan stav prema zahtjevima Roma u tom smislu. Pored toga, predložio je da se osobe u statusu privremenog boravka upoznaju s mogućnošću pokretanja postupka za ocjenu ispunjavanja uslova za dobivanje statusa izbjeglice ili ostvarivanja drugih oblika zaštite u Bosni i Hercegovini. Komesar je insistirao na tome da, kao minimum, izbjeglicama treba dati privremenu dozvolu boravka.

141. Predsjedavajući Vijeća ministara je krajem juna 2007. godine obavijestio Komesara o tome da je status privremenog boravka produžen za još tri mjeseca, do kraja septembra 2007. godine. Komesar je kasnije dobio informacije od UNHCR-a o tome da je većina izbjeglica s Kosova podnijela zahtjev za azil i da čeka na ishod procesa određivanja izbjegličkog statusa. Komesar želi ponovo istaći svoje preporuke date u pismu iz juna 2007. godine.

9.2 Revizija državljanstava dodijeljenih stranim državljanima nakon 6. aprila 1992.g.

142. Tokom posjete, Komesaru se obratio određeni broj bh. državljana čija državljanstva su bila predmetom revizije od strane nadležne „Državne komisije za reviziju odluka o naturalizaciji stranih državljana u BiH“ i kojima je prijetila deportacija⁶⁹ u slučaju da im državljanstvo bude oduzeto. Komesar se susreo i sa predsjedavajućim i članovima Državne komisije i detaljno je informiran o radu ove Komisije i njenim procedurama.
143. Komisiju je u skladu sa Članom 40 (3) Zakona o državljanstvu Bosne i Hercegovine formiralo Vijeće ministara 16. februara 2006. godine sa zadatkom da izvrši reviziju bh. državljanstava koja su strani državljanima stekli u periodu od 6. aprila 1992.g. do 1. januara 2006. godine. Od cca. 16.000 osoba, koje su državljanstvo BiH u navedenom periodu stekle naturalizacijom, komisija je svoju pažnju usmjerila na cca 1.500 osoba koje u vrijeme naturalizacije nisu imale državljanstvo bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ)⁷⁰.
144. Na sastanku s Komesarom, jedna grupa osoba čija državljanstva su bila predmetom revizije, izrazila je svoju duboku zabrinutost zbog proceduralnih propusta, nejasnih i kontradiktornih odredbi u materijalnim zakonima, te kao najvažnije, nepostojanja djelotvornih pravnih lijekova. U svojim pritužbama, ove osobe su navele da je u postupku povrijeđeno njihovo pravo na pravično saslušanje pred nadležnim sudom ili tribunalom u predmetu u kojem se donosi odluka o njihovim građanskim pravima, pravo na djelotvoran pravni lijek i, eventualno, pravo na porodični život deportovanih osoba (prema Članovima 2(3)(f), 6, 8 i 13 Evropske konvencije o ljudskim pravima). Čini se da se prije donošenja odluke nije na odgovarajući način cijenilo ključno pitanje o tome da li će oduzimanjem državljanstva neke od ovih osoba postati osobe bez državljanstva.
145. Najveća zabrinutost koju su sagovornici izrazili odnosila se na opasnost od deportacije u zemlju porijekla.
146. Komesar je, tokom svojih razgovora s njima, od bh. vlasti tražio da osiguraju postojanje djelotvornih pravnih lijekova, te je podsjetio na odgovornost države da osigura zaštitu od prebacivanja i protjerivanja ovih osoba van sudskog postupka. Evropski sud za ljudska prava je više puta ustvrdio da svako prebacivanje u zemlju u kojoj bi dotična osoba bila izložena opasnosti od mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja predstavlja kršenje Člana 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima, koja je sastavni dio Ustava BiH.

⁶⁹ Tokom perioda priprema za ovu posjetu, kao i za vrijeme same posjete bh. zvaničnici su dali nekoliko javnih izjava u kojima su dotične osobe pozvali „da dobrovoljno napuste zemlju prije nego što budu deportovani“.

⁷⁰ Komisija za reviziju je usmjerila pažnju na takozvane „mudžahedine“, koji su učestvovali u ratu 1992-95 na strani Bošnjaka i kasnije dobili bh. državljanstvo.

X. Rezime preporuka

U skladu sa Članom 3, stav b, c i e i Članom 8 Rezolucije (99) 50 Komiteta ministara, Komesar bh. vlastima daje slijedeće preporuke:

Domaći sistem zaštite ljudskih prava

1. Uspostaviti efikasniju koordinaciju putem jačanja koordinacijske uloge Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice i izrade Državnog akcionog plana u oblasti ljudskih prava.
2. Uspostaviti mehanizam pregleda i provedbe preporuka međunarodnih mehanizama za praćenje stanja ljudskih prava, uključujući i tijela za praćenje provedbe međunarodnih sporazuma Vijeća Evrope i UN-a.
3. Krenuti s procesom ustavne reforme s ciljem prebacivanja fokusa s ravnopravnosti konstitutivnih naroda na državu zasnovanu na ravnopravnosti građana.

Siromaštvo i socijalna isključenost

4. Provesti i smatrati prioritetom mjere politike i reforme izložene u Srednjeročnoj razvojnoj strategiji koju je usvojilo Vijeće ministara s ciljem suzbijanja socijalne isključenosti i borbe protiv siromaštva.
5. Ratificirati revidiranu Evropsku socijalnu povelju i prihvatiti postupak u slučaju kolektivnih žalbi upućivanjem izjave u tom smislu.

Raseljenost i povratak

6. Definiciju interno raseljenih lica primjenjivati liberalno i u skladu sa *Smjernicama nadležnim organima za reviziju i priznavanje statusa raseljenim licima u Bosni i Hercegovini*.
7. Nastaviti napore na olakšavanju povratka, uključujući i izgradnju stambenih objekata i prateće infrastrukture. Osigurati da se u projektima povratka vodi računa o specifičnoj situaciji u kojoj se nalaze osobe koje bi inače imale poteškoća u dobivanju pomoći za rekonstrukciju, kao što su žene hraniteljice porodica i Romi.
8. Pojačati napore na borbi protiv nekažnjavanja, uhapsiti i goniti ratne zločince i izvesti ih pred sud.
9. Nastaviti s aktivnostima na deminiranju i educiranju o opasnostima od mina ugroženih zajednica, poput povratnika i djece.
10. Osigurati da manjinski povratnici bez diskriminacije ostvaruju prava na penziju, zdravstvenu zaštitu i socijalna davanja.
11. Nastaviti s iznalaženjem praktičnih rješenja za otklanjanje utvrđenih prepreka, kao što je nemogućnost pristupa komunalnim uslugama, s ciljem stvaranja neophodnih uslova za održiv povratak.
12. Posvetiti pažnju specifičnim potrebama interno raseljenih lica koja se ne mogu vratiti kućama, naprimjer zbog preživljenih trauma ili drugih razloga posebne zaštite, na način da im se pruži pomoć u integraciji u lokalnoj sredini u kojoj trenutno borave.

Zaštita nacionalnih manjina

13. Ratificirati Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima.
14. Donijeti sektorske zakone neophodne za punu provedbu Zakona o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina na državnom nivou ili putem podzakonskih propisa na entitetskom/kantonalnom nivou.
15. Osigurati djelotvoran rad Vijeća nacionalnih manjina kako bi se povećalo učešće manjina u pitanjima koja ih se tiču.
16. Nastaviti s naporima na jačanju međukulturnog dijaloga i uzajamnog razumijevanja među svim ljudima bez obzira na njihov etnički, vjerski ili kulturni identitet.
17. Poduzeti sveobuhvatne mjere kako bi se povećao broj romske djece koja pohađaju školu i spriječilo njihovo odustajanje od školovanja. Osigurati uključivanje romske djece u predškolsko obrazovanje i uključivanje djevojčica Romkinja u obrazovni sistem na svim nivoima
18. Planirati i provesti usklađene i dugoročne strategije za poboljšanje stambenog položaja i zapošljavanja Roma.
19. Ojačati i povećati resurse Odbora za Rome kako bi mu se omogućio efikasan rad.

Sprječavanje diskriminacije

20. Osigurati djelotvornu provedbu Gender akcionog plana putem davanja većih sredstava i ovlasti Agenciji za ravnopravnost spolova.
21. Donijeti dalje mjere politika kako bi se pristupilo rješavanju perzistentne neravnopravnosti žena na tržištu rada, te u javnom životu i administraciji.
22. Osigurati punu provedbu zakonskih propisa o suzbijanju nasilja nad ženama u praksi.
23. Izvršiti dalja ulaganja s ciljem izgradnje infrastrukture neophodne za rješavanje problema nasilja, uključujući skloništa za žene i djecu žrtve nasilja, i dodijeliti relevantnim institucijama i nevladinim organizacijama koje rade na suzbijanju nasilja finansijska sredstva iz državnih fondova.
24. Provesti u praksi zakone i propise u oblasti trgovine ljudima. Poduzeti mjere potrebne za bolje razumijevanje pojma trgovine ljudima, s obzirom na činjenicu da se ljudima može trgovati i podvrgavati ih prisilnom radu i u druge svrhe osim seksualne eksploatacije.
25. Poboljšati prepoznavanje žrtava i osigurati poštivanje njihovih ljudskih prava, a posebno osigurati da im se ne nameću nepotrebna ograničenja kretanja kroz duži boravak u skloništim zatvorenog tipa.
26. Osigurati punu provedbu zakonskih propisa koji pružaju zaštitu LGBT osobama (lezbijkama, homoseksualcima (gej), biseksualnim i transseksualnim osobama) i poduzeti konkretne mjere borbe protiv negativnih percepcija u društvu kroz, između ostalog, davanje podrške inicijativama civilnog društva koje se trenutno provode u ovoj oblasti.
27. Donijeti sveobuhvatne zakonske propise o zabrani diskriminacije.

Prava djece

28. Djelotvorno provesti Akcioni plan za djecu 2002-2010. i osigurati djelotvoran rad Vijeća za djecu.

29. Unaprijediti pristup naknadama za djecu za svu djecu.

30. Poduzeti mjere kako bi se smanjio broj djece koja borave u ustanovama. Smještaj u ustanove koristiti samo kao krajnju mjeru i samo kad je to u interesu djeteta. Uspostaviti pravilno funkcioniranje i praćenje ustanova za zbrinjavanje i hraniteljskih aranžmana.

31. Zabraniti tjelesno kažnjavanje u kući i u ustanovama. Pojačati aktivnosti na podizanju svijesti, izvještavanju i praćenju aktivnosti kako bi se osigurao adekvatan odgovor na nasilje i zlostavljanje djece, uključujući i ono počinjeno u porodičnom domu.

32. Hitno pristupiti provođenju Državne strategije za borbu protiv maloljetničkog prijestupništva.

33. Poduzeti mjere na stvaranju jedinstvenog obrazovnog sistema. Prekinuti praksu razdvajanja djece prema etničkoj pripadnosti ili djece s posebnim potrebama. Osigurati punu provedbu Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju i njegovih ključnih odredbi o zajedničkom jezgri nastavnih planova i programa, nastavnim sadržajima i pravu na upotrebu maternjeg jezika.

Postupanje s azilantima, izbjeglicama i stranim državljanima

34. Iznaći trajna rješenja za izbjeglice sa statusom privremenog boravka, a posebno za one čiji povratak na Kosovo još uvijek nije moguć.

35. Osigurati postojanje djelotvornog pravnog lijeka s učinkom odgode na odluke o deportaciji stranih državljana kojima je oduzeto državljanstvo kako bi se osigurala odgovornost države za pružanje zaštite od prebacivanja i protjerivanja van sudskog postupka, pošto svako prebacivanje u zemlju u kojoj bi dotična osoba bila izložena opasnosti od mučenja ili nečovječnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja predstavlja kršenje Člana 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima.

PRILOG

PROGRAM

Subota, 2. juni

14h30 Dolazak delegacije
g. Alp AY
g-đa Sirpa Rautio

Nedjelja, 3. juni

12h00 Dolazak, Zenica

12h00-13h30 Sastanak s predstavnicom UNHCHR-a
- g-đa Jasna Džumhur, Šef misije

13h30-15h00 Sastanak s predstavnicom «Medica» Zenica
- g-đa Duška Andrić, Direktor

15h00 Dolazak delegacije
g. Thomas Hammarberg
g. Berry Kralj

16h30 Odlazak za Sarajevo

18h00 Sarajevo, dolazak

Ponedjeljak, 4. juni

- 09h00-10h00 Sastanak s predstavnicima Ombudsmana FBiH
- g-đa Branka Raguž
 - g. Esad Muhibić
 - g-đa Vera Jovanović
- 10h00-11h00 Sastanak sa članom Predsjedništva BiH
- g. Željko Komšić
- 11h15-12h30 Sastanak s predstavnikom pravoslavne zajednice
- 12h30-13h30 Sastanak s predstavnicima UNICEF-a
- 15h00-16h30 Sastanak s predstavnicima katoličke zajednice u BiH
- Kardinal Vinko Puljić
- 16h30-19h00 Sastanak s predstavnicima NVO
- 20h00 Večera s predstavnicima međunarodnih organizacija

Utorak, 5 juni

- 09h00-09h45 Sastanak s predstavnicom grada Sarajeva
- g-đa Semiha Borovac, Gradonačelnica
- 10h00-11h00 Sastanak s predstavnicima Ombudsmana BiH
- g. Mariofil Ljubić
 - g. Safet Pašić
 - g. Vitomir Popović
- 11h00-12h30 Sastanak s Visokim predstavnikom
- g. Christian Schwartz-Schilling
- 13h30-15h00 Radni ručak s predstavnicima OSCE-a
- 15h00-16h00 Sastanak s predstavnikom MVP
- g. Sven Alkalaj, Ministar vanjskih poslova
- 16h30-17h45 Sastanak s predstavnicima decertificiranih policajaca
- 18h00-19h30 Posjeta izbjeglicama iz Srebrenice

Srijeda, 6. juni

- 08h30-09h20 Sastanak s predstavnicima Međunarodne komisije za nestale osobe
- g-đa Kathryn Bomberger, Šef misije
- 09h30-11h00 Sastanak s Vijećem ministara BiH
- g. Safet Halilović, Ministar za ljudska prava i izbjeglice
- g. Bariša Čolak, Ministar pravde
- 11h00-11h50 Sastanak s predstavnikom Vijeća ministara BiH
- g. Nikola Špirić, Predsjedavajući
- 12h00-13h30 Sastanak s Kolegijima Zastupničkog doma i Doma naroda, Parlament BiH
- g. Beriz Belkić, ZD, Predsjedavajući
- g. Ilija Filipović, DN, Predsjedavajući
- g. Niko Lozančić, ZD, Dopredsjedavajući
- g. Sulejman Tihčić, DN, Dopredsjedavajući
- g. Mladen Ivanić, DN, Dopredsjedavajući
- 13h30 -15h00 Ručak s delegacijom BiH u Parlamentarnoj skupštini Vijeća Evrope (PACE)
- 15h00-16h15 Sastanak sa članovima Vijeća ministara BiH i Komisije za reviziju državljanstava
- g. Sredoje Nović, Ministar civilnih poslova
- g-đa Šerifa Godinjak, MCP, Odjel za zdravstvo
- g-đa Esma Hadžagić, MCP, Odjel za obrazovanje
- g. Vjekoslav Vuković, Komisija za reviziju državljanstava
- 16h15-17h15 Sastanak s predstavnicima Ustavnog suda
- g. Dušan KALEMBER, Generalni sekretar
- g. Faris Vehabović, Registrar
- 17h30-18h30 Sastanak s predstavnicima NVO
- 20h15 Večera s ambasadorima država članica Vijeća Evrope u BiH

Četvrtak, 7. juni

- 10h00-12h00 Sastanak s predstavnikom Komisije za reviziju državljanstava
- g. Vjekoslav Vuković, Predsjedavajući Komisije
- 12h00-12h15 Sastanak s predstavnikom Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice
- g. Mirsad Huseinbašić, Šef kabineta
- 12h15 Odlazak za Mostar/Salakovac/Stolac
- 14h00-15h30 Posjeta kolektivnom centru Roma u Salakovcu kod Mostara
- g. Mario Nenadić, Pomoćnik ministra, MLJPI
- Predstavnici UNHCR-a
- 17h15 Odlazak za Banja Luku

Petak, 8. juni

- 09h00-10h00 Sastanak s predstavnicima Ombudsmana RS

- 10h00-11h30 Sastanak s predstavnicima Vlade RS
- g. Anton Kasipović, Zamjenik Premijera i Ministar obrazovanja
- g. Džerard Salman, Ministar pravde
- g. Omer Branković, Ministar za izbjeglice i raseljena lica
- 11h30-12h30 Sastanak s predstavnicima muslimanske zajednice
- g. Edhem Čamdžić, Muftija
- 12h30-13h30 Sastanak s predstavnikom grada Banja Luke
- g. Dragoljub Davidović, Gradonačelnik
- 15h00-17h00 Sastanak s predstavnicima izbjeglica iz Hrvatske

Subota, 9. juni

- 08h30-10h30 Sastanak s predstavnikom Nezavisnih novina
- g. Željko Kopanja, vlasnik i glavni i odgovorni urednik
- 11h00 Odlazak iz Banja Luke za Zagreb
- 13h00 Zagreb
- 14h30 Odlazak delegacije

